

OLD RHENEN

ACHTENTWINTIGSTE JAARGANG

SEPTEMBER 2009

NO. 3

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Erevoorzitter : dr. H.P. Deys
Erelid : Ch.H. Delfin-van Mourik Broekman
Voorzitter : drs. W. A. van Ommeren, Elst (U), tel. 0318-471309
Secretaris : W.H. Strous, Bruine Engseweg 25,
3911 CJ Rhenen, tel. 0317-614067
Penningmeester : L.E.G. Bultje – van Dillen, Wageningen
Postbank 1211163, tel. 0317-472129
Logistiek, Ledenwerving en PR : H.B. Gieszen ing., Bruine Engseweg 40
3911 CL Rhenen, tel. 0317-616076
Leden : H.E. Dekhuijzen, Rhenen, tel. 0317-612653
: H. Dekker, Rhenen, tel. 0317-613412
: J.M.D. Doorman, Rhenen, tel. 0317-613279
: dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 0342-471039
: B.W. van Laar, Rhenen, tel. 0317-613041
Website: : www.oudrhenen.nl

Redactiecommissie Oud Rhenen:

Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 0342-471039
B.W. van Laar, Rhenen, tel. 0317-613041

*Inleveren kopij: Paardenveld 19, 3911 XG Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl*

ISSN-1384-3338

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie.

Op de omslag het oudst bekende zegel van de stad Rhenen uit mei 1258, aanwezig in het Archief van de Ridderlijke Duitse Orde - Balije van Utrecht 1200-1811, inv. nr. 1440, doorsnede 7½ cm.

Randschrift: SIGILUM . BURGENSIVM . DE . RENE

Aan dit zegel ontleent de gemeente Rhenen haar claim op (tenminste) 750 jaar stadsrechten in 2008.

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

achtentwintigste jaargang

september 2009

no. 3

Inhoudsopgave

Markante bomen in Rhenen

Hens Dekker en Ben van Laar ..... blz. 5

Onteigening voor de wederopbouw

Dirk Wesselink ..... blz. 29

De diepvrieskuis in Achterberg bestaat 50 jaar

Hens Dekker ..... blz. 48

Nogmaals de Gasthuiskapel te Rhenen

Jan en Annemieke van Oostveen - Bonnema ..... blz. 58

Markante bomen in Rhenen

Hens Dekker en Ben van Laar

Dit artikel gaat over bomen in Rhenen met een cultuurhistorische betekenis. Het zijn meestal bomen en boomgroepen die min of meer geïsoleerd staan of stonden; die een bijzondere functie hadden, bij speciale gelegenheden en/of door bekende personen zijn geplant, monumentale bomen en exoten. Kortom, over opvallende Rhenense bomen met een verhaal. Van acht bomen en boomgroepen in Rhenen waaraan door de Bomenstichting de status 'monumentaal' is gegeven, zijn de in dit artikel vermelde exemplaren met een * aangegeven.

Religie en rechtspraak onder bomen

Bomen hebben door de eeuwen heen een grote aantrekkingskracht op de mens gehad. Bossen en bomen werden in het verre verleden vereerd. Al in de Bijbel wordt beschreven hoe Baäl en Astharoth in heilige bossen werden aanbeden. In Genesis wordt de boom van Kennis van Goed en Kwaad in het Paradijs genoemd, waar de mens niet aan mocht komen.

De Germanen en Kelten kenden aan de eik, linde, es, beuk, hazelaar en taxus magische krachten toe. De goden Freya en Dagda werden hierin vereerd. De geest van een linde was de beschermer van bronnen, huizen en kerken. Nu nog zien we vaak bij kerken, pleinen en huizen een linde staan. Vooral een holle linde had een speciale betekenis. Hierin werd een directe verbinding met de goden gezien. Ook nu nog worden op sommige plaatsen in ons land briefjes met wensen in bomen gehangen. Oude bomen worden met zorg omringd. Wij zeggen wel eens: 'Als die boom praten kon, zou hij veel kunnen vertellen'.

Eeuwen geleden speelden bomen in de rechtspraak een grote rol. Een oude solitaire boom in een gemeenschap was een plaats van samenkomst waar recht gesproken werd; ook kwam de dorpsgemeenschap er bijeen om feest te vieren. Uit een archiefstuk van 1777 weten we dat de bewoners van de Marsch, die een zelfstandig gerecht vormden, in het verre verleden hun buurtspraken hielden in de Cunerakerk of op het kerkhof onder de lindeboom.

Boven aan de Veerweg, op de kruising van de weg van Utrecht naar Arnhem en de Runderweg (nu Oude Veenendaalseweg) naar de Meent, stond rond 1850 een zeer oude lindeboom. Dit was ook een plek van samenkomst voor de bevolking om het laatste nieuws uit te wisselen. De dikke boom is zichtbaar op een tekening van Haakman in het boek 'Tegen de helling van de Heuvelrug', op bladzijde 131. Het is nog lang een verzamelplaats voor oude Rhenensen gebleven. Men kon zich

De oude iep zoals deze nog in de jaren tachtig bovenaan de Veerweg stond en daar een plaats van samenkomst vormde. Een bank, die met ornamenten van het in 1813 gesloopte Koningshuis was opgebouwd, is inmiddels ook verwijderd.

laven aan het water uit een kraan die daar door de gemeente was aangebracht. Aan de andere kant van de weg werd een bank geplaatst die bestond uit oude stenen ornamenten van het Koningshuis met daarop planken. Een daarbij gepote iep bood schaduw aan de vooral op zomerse dagen bijeengekomen - meest oudere - inwoners. De gemeente was zuinig op deze oude boom. Na een inspectie door een boomchirurg in de jaren tachtig volgde een 'reparatie', maar veel heeft dat niet geholpen want een paar jaar later waaide de boom om. De stam was verrot; binnen zat een gat waar je in kon staan.

Lindebomen kunnen vierhonderd tot vijfhonderd jaar oud worden. De eerder genoemde linde kan dus een middeleeuwse boom zijn geweest. Tijdens de kerstening van Nederland werd dit soort bomen – die vaak het centrum van heidense verering waren – omgehakt en kwam er een kapel voor in de plaats, die later vaak uitgroeide tot een kerk. Een interessante gedachte is of de Cunerakerk ook op zo'n plaats is gebouwd.

Markeringsbomen

Vroeger werden bij rivierovergangen, op kruispunten van wegen en op de top van heuvels bomen geplant als wegwijzers *avant la lettre*. Deze bomen worden markerings-, signaal- of ook wel bakenbomen genoemd. Bij het veer in Amerongen

staat sinds mensenheugenis zo'n boom, die voor binnenvaartschippers een baken vormde dat het dorp naderbij was. Een vorige beeldbepalende boom is in 1961 door de bliksem getroffen; juist dit jaar is op dezelfde plaats een 10 meter hoge es geplant.

Ook op een schilderij van Piet Schipperus uit 1880 is bij een oude oversteekplaats even ten westen van het Opheusdense veer een boom afgebeeld, die mogelijk als bakenboom gediend kan hebben. Er zijn op Rhenens grondgebied diverse andere voorbeelden van dit soort bomen die hierna worden beschreven. Ook kunnen markante bomen, die dienden om een bepaalde plaats aan te duiden, tot deze categorie gerekend worden. Noemde bijvoorbeeld een Rhenense dat iemand grond bezat bij 'de Veense Bomen', dan wist iedereen waar dat was. U zou een tocht langs de bomen die nog zijn overgebleven kunnen maken, te beginnen bij de kastanjabomen op de Koerheuvel en eindigend bij dezelfde bomensoort aan de Rijnstraat.

De Veense Bomen

De ouderen onder ons herinneren zich vast nog wel de mooie beukenbomen langs de Oude- en Nieuwe Veenendaalseweg. De oudste overgebleven exemplaren van deze bomen dateren wellicht uit de achttiende eeuw. De Oude Veenendaalseweg heette vroeger de Runderweg en behoort tot de oudste wegen van Rhenen. Oude Rhenenaren noemden deze weg 'De Oude Bomen' of 'De Eerste Bomen'. De

De Veense Bomen in 1926

Nieuwe Veenendaalseweg heette 'De Tweede Bomen' of 'De Nieuwe Bomen'. De laatste van deze bomen, die stond aan de nu geheten Groeneweg ter hoogte van de Kampjesweg, is in 2006 gerooit, tot groot verdriet van velen.

Kastanjabomen op de Joden- of Mozesberg*

Baron Von Knobelsdorff liet rond het midden van de negentiende eeuw op het Rhenense deel van de Utrechtse Heuvelrug op veel plaatsen loofbomen planten, waardoor het voorheen laagbegroeide gebied een parkachtig aanzicht kreeg. Er ontstonden lanen met mooie beuken en eiken en zo hier en daar ook kastanjabomen van het type 'castagnechina', waarvan het hout door wagenmakers werd gebruikt. Een voorbeeld hiervan zijn witte paardenkastanjes op de Joden- of Mozesberg, vlakbij de Koerheuvel. Dit is met 51 meter het hoogste punt van Rhenen. Ongeveer 100 meter zuidelijker stond ooit de galg, een van de Rhenense executieplaatsen. Joop Mom heeft in 1991 via publicatie in de Rijnpost geprobeerd de bomen voor het nageslacht te bewaren, wat echter niet geheel is gelukt. De bomen zijn in 1993 geëxecuteerd om plaats voor huizen en appartementen te maken, maar gelukkig is één van de witte paardenkastanjabomen nog wel gespaard en een andere is op 23 oktober 1993 verplaatst. Toen is op die plaats een vorstengraf ontdekt; de reconstructie hiervan staat schuin tegenover de balie van museum Het Rondeel.

Verplaatsing in 1993 van de kastanjeboom op de Koerheuvel. Collectie H. Smulders.

De Waterbomen

Een restant van de groep Waterbomen staat nog aan de Reumersweg. Van de rond 1850 twaalf tot vijftien grote beuken met die naam zijn er nu nog vijf over. Een zesde is in 1990 tijdens een zware storm afgeknapt. De auteurs van op het toerisme gerichte boeken G.C. Haakman (1847) en Voortman (1890)

voeren hun lezers via de beschreven wandelingen door de mooie omgeving van Rhenen, waarbij ze herhaaldelijk de juiste richting via bomen of boomgroepen aanduiden. Op een tekening van Haakman, in het boek Tegen de helling van de Heuvelrug, staan nog twaalf beuken rond een schaapskooi. De rij bomen op de achtergrond staat volgens het bijschrift aan het Paardenveld, maar waarschijnlijker is dat deze bomen aan de Nieuwe Veenendaalseweg stonden. Voortman

De Waterbomen aan de Reumersweg zijn in 1981 door onze plaatsgenoot Hans Smulders prachtig in beeld gebracht.

noemt in 1881 een aantal van vijftien Waterbomen. De herkomst van de naam Waterbomen verwijst wellicht naar de naam 'Springbergh' dat is de heuvel waarop water ontspringt. Dit is de oude benaming van de plek waar deze bomen staan, volgens een manuaal van de Duitse Orde uit 1392. Toen de heuvelrug nog niet met rond de vorige eeuwwisseling aangeplante bossen was bedekt, drong namelijk meer hemelwater de grond in wat op bepaalde plaatsen zeer vochtige plekken en sprengen veroorzaakte. Mede door plaatselijke waterwinning is daarvan weinig meer zichtbaar. Dit is mogelijk de oorzaak van de slechte staat waarin de circa driehonderd jaar oude bomen verkeren. Vooral de grootste beuk, waarvan de stam een omtrek heeft van 520 centimeter, ziet er met zijn knoesten en holen griezelig mooi uit.

De boomchirurgen, de gebroeders Copijn, hebben de markante bomen in 1974 behandeld, wat de levensduur ten goede is gekomen. Merkwaardig is dat vlakbij de Waterbomen in het begin van de jaren zestig door de in Rhenen geboren Kobus van Ingen nog in tegenwoordigheid van Aleid van de Bunt, vroegere conservator van museum Het Rondeel, verscheidene Frankische potscherven zijn opgegraven. Ook liet de op Heimerstein wonende grootgrondbezitter baron A.F.G.G.C. von Knobelsdorff hier een inmiddels verdwenen stenen bank met tafel plaatsen, waar wandelaars konden rusten.

De Koppel

De Koppel is een groep beuken die op de hoek van Beukenlaan en Mimosalaan stond of liever gezegd, waarvan er nog enige staan. Het terrein waar ze geplant zijn was voorheen in bezit van baron Van Haersolte. Een beuk die het dreigde te begeven, is door Copijn op een merkwaardige wijze gerestaureerd. De kwetsbaar geworden holle stam is met stalen stangen versterkt om omwaaien tegen te gaan.

De Koppelebomen

Aan de Cuneraweg in Achterberg, ter hoogte van de boerderij Broekhoven, staat een groep rustieke eikenbomen met de naam de Koppelebomen (kleine verbastering voor de koppel bomen). De naam wordt door de Achterbergse bevolking als plaatsbepaling gebruikt. Vlakbij stond vroeger een schaapskooi waar Harmen van de Scheur zijn beroep als hoeder uitoefende.

De Koppelebomen aan de Cuneraweg tegenover de oude hoeve Broekhoven. Collectie mevr. W. Burgstede

De Eenzame

Aan de Heimersteinselaan staat een majestueuze beuk, 'De Eenzame' genaamd, die vanwege de omvang vaak is gefotografeerd. Deze boom zou zo'n 250 jaar oud zijn, heeft staande in de vuurlinie de meidagen van 1940 nog wel overleefd, maar is na een geleidelijke, natuurlijke aftakeling nu al een paar jaar dood. Een boom als 'De Eenzame' verdampte op een zomerse dag maar liefst 800 liter water, maar produceerde dan ook 2000 liter zuivere zuurstof. In westelijke richting

De beukenboom aan de Heimersteinselaan in 1911. Let op de toentertijd nog vrij kale omgeving waar later ook bomen zijn aangeplant. De boom staat nu nog wel overeind, maar er komt geen blaadje meer aan.

Dezelfde boom gefotografeerd in maart 2009. Het is duidelijk dat redding te laat is. Collectie E. van Hees

stond vroeger in het bos een uitkijktoren van de luchtwachtdienst en ook is er aan de andere kant van de weg nog een gerestaureerde loopgraaf te zien.

De twaalf lindebomen op de Koningstafel

In de tweede helft van de zeventiende eeuw zouden volgens Haakman (1847) ook op de Koningstafel (alweer!) twaalf zware lindebomen hebben gestaan. Lindebomen waren, zoals eerder vermeld, plaatsen waar bij voorkeur recht werd gesproken. Maar ook zouden de waarschijnlijk in een kring geplante bomen, magische krachten bezitten. Bij volle maan werden er in voorchristelijke tijden riten uitgevoerd. Of dat hier ook het geval is geweest? Wie zal het zeggen. Na de kerstening in Nederland werden enige bomen omgehakt om de heidense magie letterlijk te doorbreken. Afbeeldingen van de plaats laten door de jaren heen verschillende aantallen bomen zien: in 1730 zes, in 1890 drie en nu is het aantal vier, wat er op wijst dat dode bomen nogal eens vervangen zijn door jonge aanplant.

Deze dames poseren in 1926 bij de 'duizendjarige den' die op uitkijkplaats de Dennenkaap op de Grebbeberg stond.

De 'duizendjarige' den

Als een boom zeer oud was, dan kreeg deze vaak het predikaat 'duizendjarige' mee. Zo heeft Rhenen ook nog een 'duizendjarige den' gekend die op de Heijmenberg stond. Wanneer deze boom verdwenen is hebben we niet kunnen achterhalen; volgens amateur-historicus Adriaan de Kleuver stond de boom nog in 1976 op de uitkijkplaats, die de Dennenkaap werd genoemd. Daar was ook het zogenaamde Louisebankje geplaatst, genoemd naar de vrouw van baron Von Knobelsdorff, jkvr. Louise C.J. van Schuijlenburch, die na het overlijden van haar man met burgemeester Schimmelpenninck trouwde. Nu staan op de plaats nog wel enige oude dennen.

*De Twaalf Apostelen**

Aan de Cuneralaan ligt het Cunerabergje waarop vele jaren twaalf Hollandse lindebomen stonden, in de volksmond de Twaalf Apostelen genoemd. De monumentale

linden zijn in 1997 vervangen door de huidige twaalf jonge exemplaren. Toen zijn er opgravingen verricht in de verwachting dat er archeologisch gezien waardevolle voorwerpen gevonden konden worden, wat echter niet is bewaarheid. De archeologen mochten echter niet dieper gaan dan de oude boomwortels; mogelijk kunnen in de toekomst op een lager niveau toch nog interessante vondsten worden gedaan. Het getal twaalf wordt wel gezien als het getal van de perfectie. Dat komt omdat het vroeger als grondtal werd beschouwd: twaalf maanden, twaalf uren per half etmaal en ook twaalf apostelen. Ook Wageningen heeft zijn “Twaalf Apostelen”.

Op deze prentbriefkaart uit 1910 zijn de oude Twaalf Apostelen nog in volle glorie op het Cunerabergje aanwezig.

Nog vermeldenswaard zijn enige tientallen oude lindebomen die in de buurt langs de Cuneralaan tot aan de Buitennomme staan, waarvan zeven een eerbiedwaardige ouderdom hebben bereikt. Vroeger liep de tram er dicht langs, wat de reden was dat deze linden op een speciale manier werden geknot om te voorkomen dat takken de tram raakten. Deze manier van knotten wordt overigens nog steeds gehandhaafd.

Kastanjabomen aan de Rijnstraat

Tussen de loswal en de Rijnstraat staat al eeuwen lang een groep kastanjabomen die meerdere keren vervangen zijn. De huidige bomen, een smalle variëteit van de paardenkastanje, zijn niet zo oud. Op een tekening van A.J. Eymer uit circa 1835

Op deze in 1886 door Elias Stark gemaakte foto is een der kastanjabomen aan de Rijnstraat in de buurt van de loswal goed in beeld gebracht. Collectie museum Het Rondeel.

De knotwilgen langs de sloot in de Palmerswaard, mogelijk een overblijfsel van de oude Rijnloop. De prentbriefkaart is van begin 1900.

is een groep voorgangers te zien. Ook op een tekening van Jan de Beijer uit 1745 staan hier al bomen. Elias Stark heeft één der bomen, die de weg van de Rijnpoort naar de rivier markeerden en waarschijnlijk als beschutting dienden, meer dan een eeuw geleden op de gevoelige plaat vastgelegd.

Knotwilgen in de Veerwei/Palmerswaard

Frederik van de Palts bezat vanaf 1631 in Rhenen niet alleen een prachtig paleis, maar ook een boomgaard in de Veerwei. De contouren, die de vroegere koningstuin markeren, zijn nu vanuit de lucht nog altijd enigszins te onderscheiden. Nog na de Tweede Wereldoorlog was de sloot, die als afscheiding aan de zuidkant diende, met de erbij staande knotwilgen duidelijk aanwezig. De Rhenense jeugd ging verderop in westelijke richting kikkervisjes en salamanders vangen. Je komt in de verleiding om aan te nemen dat de gedichte sloot een overblijfsel was van de oude Rijnloop, die in de dertiende en veertiende eeuw op die plaats liep. Ook al omdat in de buurt, op enige afstand van de huidige Rijn, de resten van een vroeger veerhuis zijn gevonden. De wilgen zijn door het nalaten van het jaarlijks noodzakelijke knotten vergroeid en in het begin van de jaren zeventig geruimd. Latere nieuwe aanplant heeft het ook niet gered. Voorheen was er in Rhenen een knotgroep van de Werkgroep Milieubeheer actief die de enkele honderden wilgen in de

Wanneer deze foto is gemaakt, is niet bekend en ook niet wie erop staan. Of kunt u een tipje van de sluier oplichten? De plaats is wel duidelijk te herkennen: ten zuiden van de Veerwei aan de Rijn, niet ver van het toenmalige veerhuis dat nog net links op deze afbeelding zichtbaar is. Collectie G. Baars

gemeente onderhield. Nu vindt het knotten plaats via Landschapsbeheer Utrecht door vrijwilligers uit Rhenen en omliggende plaatsen.

Ook in de Veerwei stond kennelijk vroeger een flinke knotwilg die zodanig in het landschap opvallend was dat deze mogelijk als bakenboom voor het veer heeft gediend.

De Doornenboom

Deze boom of grote (meidoorn?)struik moet gestaan hebben waar ongeveer de ingang van de begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg is gelegen. De naam, in dit geval De Doornenboom, werd vaak als signaal gebruikt om de plaats aan te geven. Zo zijn in Rhenen in het verleden in meer dan twintig veldnamen boomsoorten en bezitters van boomgaarden en bossen gebruikt. Voorbeelden hiervan zijn De Eikelkamp, Het Beukenstuk en Het Schupse Bos. Daarvoor in de plaats doen nu adressen en kadastrale nummers dienst.

Herdenkingsbomen

De Boom der Vrijheid

In 1795 werd Nederland een vazalstaat van de Fransen: de Bataafse Republiek. De burgerij in Rhenen plantte op 14 februari van dat jaar toen onder gejuich 'De Boom der Vrijheid' voor het oude raadhuis. Wanneer deze boom verdwenen is vermeldt de historie niet, maar dat zou gebeurd kunnen zijn toen stadhouder en latere koning Willem III, ook onder gejuich, in 1813 terugkeerde uit Engeland. Toen werden de meeste vrijheidsbomen omgehakt. De laatste vrijheidsboom, een doodnormale eik – echter wel met een stukje sentiment – staat in het centrum van Oisterwijk, maar dreigt te worden gekapt.

De Oranjeboom in Elst

In de Amerongsche Krant van 20 februari 1888 werd stilgestaan bij de 75-jarige onafhankelijkheid van Nederland. Toen de Franse overheersers ons land in 1813 moesten verlaten, werd een lindeboom geplant en versierd met oranjekleuren. De toen zware boom wilde men weer versieren. In het artikel werden twee van de nog in leven zijnde planters, T. Larekamp en C. Quint, gememoreerd. Laatstgenoemde was in 1890 weer in het nieuws: de krant meldde dat de 85-jarige grijsaard, die op 13 november 1888 nog in triomf door het dorp werd gereden en de laatste tijd als kluisenaar leefde, door iemand die hem wat hout bracht, dood op de vloer liggend werd gevonden. Ook deze oude knoestige linde die op de hoek van de Utrechtsestraatweg en de Houweg stond heeft het loodje gelegd. De boom werd waarschijnlijk in de jaren vijftig gerooid in plaats van dat gepoogd is een dergelijk monument te behouden.

Herv. Kerk met Pastorie Elst.

Op deze prentbriefkaart uit 1905 is mogelijk rechts achter het groepje jongens de Oranjeboom, die op de hoek van de Houweg en de Rijksstraatweg in Elst stond, nog te zien.

De Wilhelminaboom

Links voor het oude raadhuis stond tot in de jaren zeventig de Wilhelminaboom, een gedenkbom die daar waarschijnlijk in 1880 is gepoot ter gelegenheid van

De Wilhelminaboom voor het oude raadhuis heeft het net geen eeuw vol kunnen houden. De boom werd in de jaren zeventig gerooid.

de geboorte van prinses Wilhelmina. Het was een lindeboom die beschermd werd door een rond hek met ijzeren punten. De jeugdige boompjesklimmer Liek van de Steen had de pech hiermee onzacht in aanraking te komen, waarbij hij zich zodanig verwondde dat vriendjes hem op het onderstel van een oude kinderwagen naar en van school vervoerden.

Bomen op de oude begraafplaats aan de Herenstraat

In de zuidoosthoek bij de graven van de weldoener Van Nas en de voormalige burgemeester Schimmelpenninck staat een oude treures. Deze, en ook de bomen aan de kant van de Gedachteniskerk, worden 'Stichtingsbomen' genoemd, omdat die ten tijde van de aanleg van de begraafplaats zijn geplant. Bij de ingang stonden twee treurbeuken. Deze zijn in 1983 wegens ouderdom geroid. Nu staan er gelukkig weer twee nieuwe exemplaren.

Op deze begraafplaats is op 15 december 2008 een moeraseik geplant, die aan de gemeente Rhenen werd aangeboden ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken.

Henk Deys, de ons bekende oud-voorzitter van de HVOR, hanteerde bekwaam de spade om het jubileum te vereeuwigen.

Oud-voorzitter Henk Deys is net als de andere bestuursleden van de HVOR van de partij als op 15 december 2008 ter gelegenheid van het honderdjarig jubileum van de HVOR de moeraseik wordt geplant.

De Julianabeuk

Ter gelegenheid van de verjaardag van toen nog prinses Juliana werd op 30 april 1927 onder grote belangstelling de Julianabeuk geplant. De toenmalige burgemeester Van Holthe tot Echten, de heer Sleswijk Visser en vele andere notabelen en belangstellenden zijn op de foto, die van het evenement is gemaakt, afgebeeld. De naam van de straat waar dat gebeurde werd natuurlijk Julianalaan; merkwaardig dat de naam in 1946 werd omgedoopt in Kastanjelaan omdat in de 'Vorstenhuisbuurt' naast onder andere de Koningin Wilhelminastraat en de Prins Bernhardstraat, de Julianastraat niet mocht ontbreken. Maar zou de Kastanjelaan dan toch ook niet beter in de 'Bomenbuurt', met onder andere Eikenlaan en Platanenlaan, hebben gepast?

Op 30 april 1927 (Koninginnedag) werd aan de huidige Kastanjelaan de Julianabeuk geplant, een rode beuk die waarschijnlijk niet lang na de Tweede Wereldoorlog is gerooid. De bekende schooljuf-frouw Slot heeft een oorkonde gekalligrafeerd die bij de boom is begraven en die daar nu wellicht nog in de grond zit.

De Beatrixboom bij het oude Gemeentehuis aan de Herenstraat

Op 31 januari 1988 werd ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van koningin Beatrix een linde geplant die sindsdien een respectabele hoogte heeft bereikt. Het kan toch niet zo zijn dat deze boom zal moeten wijken voor de nieuwbouw die er naar verwachting in 2010 gaat plaatsvinden?

Bomen geplant door de Rotaryclub

In 1993 heeft de Rotaryclub Rhenen-Veenendaal in totaal 288 beukenbomen geplant op een terrein achter de trimbaan aan de Autoweg. Aan de voet van elke boom staat een bordje met de naam van de schenker. Het bos werd op 3 april van dat jaar overgedragen aan de gemeente Rhenen, in aanwezigheid van de toenmalige commissaris van de Koningin in Utrecht Beelaerts van Blokland, burgemeester J. Schoonderbeek en een afgevaardigde van Natuurmonumenten. Het bos wordt nog steeds door de club onderhouden.

Boom in wijk De Horst in Achterberg

Op Koninginnedag 1991 werd door de toenmalige burgemeester van Rhenen, Schoonderbeek, een lindeboom onthuld ter gelegenheid van het 25-jarig huwelijk van Koningin Beatrix en Prins Claus. Drie jaar later werd er een hekwerk omheen geplaatst, aangeboden door het plaatselijke Oranjecomité.

Lindeboom geplant door de Imkersvereniging

Op de Abcoudehof staat een lindeboom die daar in 1994 is geplant ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van de imkersvereniging ANI-afdeling Rhenen en Omstreken.

Andere bijzondere bomen

Zeer oude vermelding

In Rhenen zijn meer bomen of boomgroepen die honderden jaren oud zijn of dat zijn geweest. In de Achterbergse Hooilanden stonden vele eeuwen geleden eikenbossen. In 855 wordt in een oorkonde van een schenking van Folckerus aan het klooster te Werden, gewag gemaakt van het recht om dertig varkens te mogen weiden in deze eikenbossen. Nu nog komen daar soms boomstammen onder het maaiveld vandaan die tot deze broekbossen in het laagveengebied behoorden. Opvallend is dat de stammen zwart maar niet vergaan zijn en dat ze allemaal één kant opliggen. Waarschijnlijk heeft ooit een zware storm hier huisgehouden.

*De 'duizendjarige' linde**

De bekendste boom van Rhenen is de 'duizendjarige' linde, die staat aan de Cuneraweg in Achterberg bij het in 1820 afgebroken huis Levendaal, waar nu mevrouw Arissen woont. De toevoeging aan de naam van de zogenaamde 'burchtlinde' is overdreven, omdat de weliswaar monumentale boom volgens deskundigen niet ouder is dan driehonderdvijftig jaar, maar daarmee waarschijnlijk toch wel de oudste boom van Rhenen is. De oudste boom van Nederland zou volgens de Bomenstichting een mogelijk vijfhonderd jaar oude holle linde zijn, die in het Brabantse Sambeek staat. Als een boom kennelijk zeer oud was, dan kreeg deze

wel vaker het predicaat 'duizendjarige' mee. Overigens staan in Californië bomen die meer dan vierduizend jaar oud zijn.

De 'duizendjarige linde' heeft in 1940 als uitkijkpost gediend en heel wat te lijdens gehad van granaatvuur en een V1, die binnen 80 meter afstand neerkwam. In 1965 heeft Copijn de linde door een restauratie voor het nageslacht behouden, terwijl de boom toentertijd op de nominatie stond om gekapt te worden. Het was de eerste boom in Nederland die een boomchirurgische behandeling heeft gekregen met veel hechtingen en ankers. Eerst moesten ze nog een mitrailleursnest verwijderen dat er dus jaren ingezeten had. Boomchirurg Jørn Copijn heeft bij deze actie in 1966 zijn vrouw Lia Schukking ontmoet. Het was geen wonder dat de liefde tussen de twee onder de linde opbloeide, want vanouds is deze boom gewijd aan de godin Freya, de godin van de liefde. Dat is zichtbaar aan de hartvormige bladeren. Copijn heeft een deel van de kruin van de topzware boom weggehaald en zwakke plekken met ijzeren staven verstevigd. De linde heeft niet alleen voor hem een blijvende relatie en een bedrijf opgeleverd, maar ook heeft Copijn de Bomenstichting opgericht. Met een stamomtrek van 600 centimeter is de oudste boom tevens de dikste van Rhenen. Begin dit jaar is een plaquette met daarop de geschiedenis van de boom onthuld.

Op deze prent van Jan de Beijer uit het jaar 1745 zien we mogelijk de 'duizendjarige' linde, rechts van het huis Levendaal, afgebeeld. Het huis werd eind 1820 afgebroken. Op de plaats staat nu de boerderij van Arissen.

De 'Stichtingsbomen' in het Koningin Elisabethplantsoen

In het begin van de negentiende eeuw besloot het gemeentebestuur onder leiding van burgemeester Roghair de zogenaamde Droge Doelen, ten noorden van de stad, aan te kopen om daar een plantsoen met wandelpaden aan te leggen om de stad te verfraaien. Tegelijkertijd besloot het gemeentebestuur, zoals in veel andere steden in die tijd, om de stadsmuren aan deze zijde te slopen en de stadspoorten te vervangen door ijzeren barrières. De Droge Doelen was de naam voor een droge stadsgracht gevuld met dorenstruiken, die moesten verhinderen dat vijanden gemakkelijk de stadsmuur konden bereiken. In januari 1840 werd de zogenaamde Oranjetuin met koepel bij de Westpoort aangekocht van A.J. van Elburg en P. van Voorthuizen en werd een perceel tuingrond verworven bij de Bergpoort. In 1848 werd dit bezit uitgebreid met een tuin in de Droge Doelen. In 1873 was het gehele gebied van particuliere tuinen ten noorden van de stadswallen in handen van de gemeente. In de jaren daarvoor zijn op de aangekochte percelen al heesters geplant, zodat het plantsoen in de loop der jaren steeds meer uitgebreid werd. De naam 'Koningin Elisabeth' is pas in 1909 aan het plantsoen toegevoegd; Elisabeth Stuart was de vrouw van de "Winterkoning" Frederik van de Palts. In 1873 is het eerder geplande besluit om de stadswallen te slopen, ter hand genomen. Burgemeester Schimmelpenninck stelt voor om een deskundige te raadplegen en de tuinarchitect L.P. Zocher uit Haarlem werd verzocht een plan te maken.

Een net na de Tweede Wereldoorlog gemaakte prentbriefkaart laat een deel van het door de bekende tuinarchitect Zocher ontworpen Koningin Elisabethplantsoen zien.

Jonkheer Van Asch van Wijck, eigenaar van Prattenburg, was toen burgemeester van Haarlem en kende de zeer bekende Zocher, die ook in Haarlem parken had aangelegd. Burgemeester Schimmelpenninck kende weer Van Asch van Wijck en zo zal Zocher in Rhenen gekomen zijn. Een specificatie van de bomen die in die tijd geplant zijn, is niet bewaard gebleven. Wel zijn veel van de bomen in het plantsoen nog uit die tijd. Van de werkzaamheden die aan het aanleggen van het plantsoen moesten worden verricht, is in de gemeenterekeningen van 1873/1874 een overzicht terug te vinden.

Het rooien van bomen (acacia, eiken, iepen, linden en stompen)	fl	310,75
Het slechten van de wal	fl	1.243,85
Het afbreken van de wal-/stadsmuur	fl	300,25
Het rijden van steenpuin	fl	402,35

Van het afkomend materiaal worden de hele stenen verkocht voor tien gulden per duizend stuks en de halve stenen voor vijf gulden per duizend.

In 1875 werd Roelof van Dijk als plantsoenwerker aangesteld voor een loon van vijf gulden per week.

De markante treures die meer dan 180 jaar het kerkhof en later de tuin van de pastorie overschaduwde. Collectie N. van de Oosterkamp.

In de oorlog lopen de bomen betrekkelijk weinig schade op. In een schadeopgave voor subsidie in die tijd worden 23 bomen nabij de Molenstraat genoemd. In 1975 heeft boomchirurg J. Copijn te Utrecht een onderzoek gedaan naar 28 bomen in het Koningin Elisabethplantsoen en als gevolg daarvan aan 19 bomen groot onderhoud en boomchirurgische werkzaamheden uitgevoerd. In het plantsoen staan mede daardoor nu nog prachtige eiken, kastanjes, platanen en een bijzonder mooie zilverlinde.

De Treures bij de NH-kerk in Elst

In 1823, vier jaar na de bouw van de NH-kerk, werd op een heuveltje achter de kerk een treures gepoot. Helaas moest de boom, na tijdens een zware storm ernstig te zijn beschadigd, in 2004 worden gerooid.

Boomfeestdag

Dit jaarlijkse evenement heeft als doel kinderen in aanraking te brengen met bomen: de verschillende soorten, het nut van bomen en dergelijke. De eerste boomfeestdag in Rhenen werd in 1957 gehouden. In 1993 plantten circa 250 kinderen van de elf basisscholen in Rhenen ongeveer 2000 acacia's aan de Rhenense laan achter de Leemkuil. In 1999 was de hoofdrol weggelegd voor een koppel padden. Tijdens het planten van de bomen werden de kinderen namelijk getrakteerd op twee parende padden. Die maakten meer indruk dan de rest van het programma. Aan de traditie van het elk jaar opnieuw bomen planten is de laatste jaren in Rhenen een einde gekomen, omdat er gewoon geen plaats meer is. In Elst zijn er vorig jaar nog wel bomen gepoot. Dit jaar heeft de gemeente aandacht aan de Boomfeestdag besteed door een rondgang door het bos voor alle basisscholen te organiseren.

Boomplantdag in 1963 in Elst was een waar evenement voor kinderen van de basisschool.

Acacia's aan de Cuneraweg nummer 38

Bij het huis Weltevreden van Jaap van Laar staat een perceel acacia's, het hardhout van de noordelijke landen. Deze zijn klaarblijkelijk geplant om duurzaam materiaal ter beschikking te hebben voor heiningpalen en ander geriefhout. Het keiharde hout werd gekloofd, zodat palen recht van draad zijn. Gekloofd acaciahout gaat een leven lang mee. Schroeven kunnen er slechts na voorboren worden ingedraaid. Ook op Spitsbergen staan nog enige oude acacia's.

Monumentale boom bij Heimerstein

Voor het huidige pand Heimerstein staat een zogenaamde 'gewone' plataan*, maar deze is daar wel zo'n 135 jaar geleden geplant voor het oude gebouw, waar baron Von Knobelsdorff en oud-burgemeester Schimmelpenninck hebben gewoond. In de oorlog is de woning door de Duitsers in brand gestoken en op dezelfde plaats is het huidige gebouw neergezet. De baron heeft er overigens zorg voor gedragen dat op de Grebbeberg mooie bomenlanen zijn aangelegd waarvan een groep van een stuk of vijftien beuken op de Levendaalselaan nu ook de status 'monumentaal' heeft verkregen.

De dikste bomen in Rhenen

In Beek-Ubbergen bij Nijmegen staat de 'Kabouterboom', een tamme kastanje die een stam heeft met een omtrek van 850 centimeter. De dikste boom die op Rhenens grondgebied staat is de eerder genoemde duizendjarige linde met een holle stam en een omtrek van 600 centimeter met één van de Waterbomen als goede tweede. Maar ook een grote zomereik*, bij de Pantarijschool, heeft een dikke stam, omtrek 435 centimeter, en verdient daarmee de bronzen medaille. Deze boom zou net als vele andere eiken en beuken langs de Nieuwe Veenendaalseweg in de jaren zestig zijn gekapt, ware het niet dat de vroegere burgemeester jkhr. Bosch ridder van Rosenthal er een stokje voor had gestoken. Hij bekleedde veel openbare functies, waaronder die

De zomereik, bij de Pantarijschool, is door de Bomenstichting terecht in het bestand van monumentale bomen in Nederland opgenomen.

van voorzitter van de landelijke adviesraad van de Vereniging van Nederlandse Boseigenaren en lid was van de commissie van toezicht van Stichting Utrechts Landschap.

Voor bomen met een omtrek van meer dan 96 centimeter geldt een kapverordening, maar ook dunnere bomen met esthetische waarde mogen niet zo maar worden gekapt.

Sequoia's en andere exoten

Achter Remmerstein staan enige exotische bomen. Het betreft douglassen, een sparrensoort, die een grote hoogte hebben bereikt, terwijl een aantal daar geplante sequoia's, een naaldboom die ook mammoetboom wordt genoemd, het niet heeft gered. In Californië staat de hoogste sequoia: een exemplaar van ruim 83 meter met de naam Generaal Sherman Tree! De omtrek op anderhalve meter hoogte is 24 meter. Deze boom is waarschijnlijk tweeduizend jaar oud. De douglassen voelen zich kennelijk wel thuis in Rhenen. Enige van deze bomen hebben een hoogte van ca. de 40 meter en behoren daarmee tot de hoogste bomen in onze gemeente. Apeldoorn heeft de hoogste boom in Nederland, eveneens een douglas, van 52 meter hoog, die op het landgoed van paleis Het Loo staat. Dat is niets vergeleken bij een nog bestaande eucalyptusboom in Tasmanië, die met een kruin op 97 meter dus hoger is dan de Cuneratoren.

Bomen onder gemeentelijk beheer

Veel van bovengenoemde bomen vallen onder het groenbeheer van de gemeente Rhenen. Ruwweg heeft de gemeente het beheer over 2900 bomen. Het voert te ver om hier een opsomming te geven. De opbrengst van de bomen in de 'Stadsparren' werd in het verleden gebruikt om projecten van de gemeente te financieren met als voorbeeld de begraafplaats op de Achterbergsestraatweg.

In de Tweede Wereldoorlog hebben veel bomen geleden door granaatvuur en omdat ze omgehakt werden voor brandhout. Dat laatste gebeurde ook met de Hemelbomen, een uit China afkomstige bomensoort, die op het pleintje op Vreewijk aan de Domineesbergweg stonden en uit 1920 dateerden. De bewoners hebben ze gebruikt als brandhout. Na de oorlog zijn er nieuwe Hemelbomen geplaatst.

Bij de wederopbouw van Rhenen is er advies gevraagd aan prof. Bijlhouwer en ir. Overdijking. Zij adviseerden de volgende bomen aan te planten: linde, leilinde, kastanje, plataan, esdoorn en acacia, wat inderdaad op verschillende plaatsen is uitgevoerd. Later werd via de jaarlijks terugkerende actie van het Stichts Landschapbeheer 'Boeren planten bomen' gepoogd ook het bomenbestand op het platteland uit te breiden. Ondanks het feit dat de bomen tegen kostprijs ter

beschikking worden gesteld, werd er tot nu toe slechts matig op gereageerd. Voor behoud en onderhoud van bijzondere hoogstambomen is subsidie beschikbaar. Het zondermeer kappen van bomen is aan banden gelegd via gemeentelijk beleid en regelgeving. Dit was meer dan een eeuw geleden niet anders. Al in 1888 vroeg bijvoorbeeld de heer Altena van De Koning van Denemarken vergunning aan de gemeente voor het kappen van de linden voor zijn hotel-restaurant. Op het moment van dit schrijven wordt door de gemeente een nieuw bomenbeleidsplan uitgewerkt.

Bomen als monument

Monumentale bomen verdwijnen in Nederland in rap tempo. In de afgelopen vijftien jaar is jaarlijks 1 procent van de bomen gesneuveld. Deze hoge uitval is niet alleen toe te schrijven aan natuurlijke sterfte, maar is vooral het gevolg van

Nog een plaatje van de Veense bomen die door menselijk ingrijpen op één na verdwenen.

menselijk ingrijpen. Net als gebouwen zou ook een aantal bomen in Rhenen de beschermde status van monument moeten verkrijgen om er verzekerd van te zijn dat ze niet klandestien gerooid worden en dat er alles aan gedaan wordt om ze voor het nageslacht te behouden.

De Bomenstichting houdt een registratie bij van monumentale bomen in Nederland. Hierop komen acht Rhenense bomen/boomgroepen voor wat relatief weinig is. Het grondgebied van de gemeente Rhenen bestaat namelijk voor een relatief groot deel uit bos; het juiste percentage is nog niet bekend. Voor Nederland is het 11 procent, wat mager afsteekt bij het percentage van de EU, dat 42 procent is.

In de jaren negentig van de vorige eeuw werd nog regelmatig een bomenroute gelopen aan de hand van een kaartje, dat door enige plaatselijke bomenliefhebbers was samengesteld. Wij denken dat het weer oppakken van dat initiatief door de gemeente Rhenen, VVV of Cuneragilde door velen met veel instemming zou worden begroet.

Bronnen:

- Berk, G.L.: *Ons Bomenland*, Bussum 1976
Bultje- van Dillen e.a., L.: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008
Combrink, J.: *Van Vestingstad tot Grebbestad*, Rhenen 1981
De Bijbel, de boeken *Genesis en Richter*
Graaff, G. de en Pit, J.: *Geheimen van Bomen*, Barneveld 1984
Haakman, G.C.: *Rhenen en Omstreken*, Rhenen 1847.
Itersen, W. van: *De Stad Rhenen*, Rhenen 1960
Jansen, M. en Benthem, M. van: *Historische Bouselementen*, Wageningen 2005
Johnson, H.: *Het Bomenboek*, Wageningen 1974
Nas, J.W. van: *Rhenen en Omstreken*, Rhenen 1906
Schoemaker, L.: *Tegen de helling van de Heuvelrug*, Rhenen 2007
Stortelder e.a., A.H.F.: *Broekbossen*, Wageningen 1998
Voortman, C.J.: *Naar Rhenen en de Grebbe*, Rhenen 1890
Nas, J.W. van: *Rhenen en Omstreken*, Rhenen 1906

Voor verkregen informatie en het checken van de tekst willen wij de volgende personen bedanken: A. Arissen, L. Bultje- van Dillen, M. Diepeveen, M.E. Everlijn, L. Goudzwaard, A. Karper, W. Kroodsmā, E. Muilwijk, N. van de Oosterkamp, J. de Ridder, H. Smulders, Th. Spek, A. de Veer en H. Wouda.

Onteigening voor de wederopbouw

Dirk Wesselink

Het is bekend dat veel inwoners van Rhenen, bij terugkomst na de evacuatie in 1940, hun huis in puin aantroffen. Maar hoe kwam het dat velen van hen, nog voor het einde van dat jaar, ook de grond waarop hun huis had gestaan kwijtraakten en niet anders dan een soort “tegoedbon” overhielden?

Inleiding

Bijzondere tijden vragen om bijzondere maatregelen.

Toen in de vroege morgen van 10 mei 1940 Hitlers troepen ons land binnentrokken kwam daarmee een einde aan een periode van ongeveer anderhalve eeuw waarin geen strijd tegen vijandige indringers op Nederlandse grond nodig was geweest. Enkele dagen later was de binnenstad van Rhenen grotendeels in puin gelegd en op 14 mei moest de opperbevelhebber van Land-en Zeemacht, generaal H.G. Winkelman, noodgedwongen de beslissing nemen tot capitulatie van de vesting Holland. Na het bombardement op Rotterdam dreigden anders nog meer steden het slachtoffer te worden. Over de wederopbouw van Rhenen is al veel geschreven. In “Rhenen bedreigd bezet bevrijd 1940-1945” geeft H.E. Dekhuijzen weer dat de Rhenense binnenstad een nieuwe architectuur kreeg en H.P. Deys beschrijft in het boek “Geschiedenis van Rhenen” in twee opeenvolgende hoofdstukken hoe de wederopbouw van Rhenen verliep. Hij vermeldt de snelle reactie van generaal Winkelman die, na het vertrek van de regering naar Londen, als opperbevelhebber van de krijgsmacht in Nederland de feitelijke regeermacht uitoefende. Deze had daartoe op maandag 13 mei opdracht gekregen namens Koningin en kabinet.

STAATSBLAD

VAN HET

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN.

(N°. 0. 552.) **BESLUIT** van den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht van 24 Mei 1940, betreffende den Wederopbouw (II).

Nog voordat de bezetter eind mei het landsbestuur overnam, trof hij maatregelen die nodig waren om de wederopbouw van verwoeste gebieden mogelijk te maken. En dat via een onorthodoxe aanpak. Al heel kort na de capitulatie nam hij enkele besluiten omtrent een centrale werkwijze. Hij stelde een Regeringscommissariaat voor de wederopbouw in, dat vergaande bevoegdheden kreeg. Zo zou het hoofd van dit commissariaat, de Algemeen Gemachtigde, alle plannen tot wederopbouw moeten goedkeuren. Ook kon hij in het belang van de wederopbouw tot onteigening overgaan. Op dit laatste aspect, de onteigening voor de wederopbouw en de verschillen met de normale procedure die destijds gold, gaat dit artikel dieper in. Voor een goed begrip van het afwijkende karakter van de regelingen in 1940 volgt nu eerst een weergave van de normale gang van zaken bij onteigening.

Onteigening

Onteigening is te omschrijven als het ontnemen van de eigendom, door de overheid, tegen de wil van de eigenaar. Het betreft meestal grond en/of huizen of een recht daarop, maar het kan ook om andere zaken gaan. In de Grondwet van ons land is al sinds 1848 vastgelegd dat de overheid niet zonder meer eigendommen van burgers kan afpakken. Zie art. 158, voor zover hier van belang, zoals dat luidde in 1940: *Onteigening ten algemene nutte kan niet plaats hebben dan na voorafgaande verklaring bij de wet, dat het algemeen nut onteigening vordert en tegen vooraf genoten of vooraf verzekerde schadeloosstelling, een en ander volgens de voorschriften der wet. De wet bepaalt de gevallen in welke de voorafgaande verklaring bij de wet niet wordt vereist.*

We zien hierin de volgende elementen: a) het algemeen nut, b) de schadeloosstelling en c) uitvoering volgens nader bij wet vast te stellen voorschriften. Deze wet is de Onteigeningswet van 1851, die sindsdien regelmatig is gewijzigd. We zullen nu in grote lijnen nagaan, aan de hand van deze wet zoals die in mei 1940 van kracht was, welke stappen nodig waren voordat de overheid iemands eigendom gedwongen kon overnemen en daarna de vergelijking maken met de bijzondere situatie in de jaren '40 bij de wederopbouw.

Algemeen

De wet beperkt de bevoegdheid tot onteigening in zoverre, dat ze alleen kan plaatsvinden in het publiek belang van de Staat, van een of meer provinciën, gemeenten of waterschappen. Ook is het mogelijk te onteigenen ten name van een instantie, die het betreffende werk, waarvoor onteigening nodig is, uitvoert, zoals een spoorwegmaatschappij. De onteigening wordt bij rechterlijk vonnis uitgesproken. Ook stelt de rechter vast hoe hoog de schadeloosstelling zal zijn. Tegen het

vonnis staat geen hoger beroep open. Onteigening kan nodig zijn ‘ten algemene nutte’, dus in het algemeen belang. Maar wat is dat precies en wie bepaalt dat? In principe moet voor een plan van onteigening het nut worden vastgesteld door een speciaal voor dat plan gemaakte wet; in de regel het ‘nutswetje’ genoemd. Maar tegelijk lezen we dat de wet bepaalt in welke gevallen zo’n nutswet niet nodig is. Dat was vanaf het begin het geval bij oorlog of oorlogsgevaar, bij brand en watersnood. Gaandeweg is dat uitgebreid tot de volkshuisvesting (1901), aanleg, herstel en onderhoud van dijken, wegen en kanalen. De praktijk is in de loop der latere jaren geworden dat een nutswet een uitzondering is, zoals in de Biesbos bij de aanleg van de spaarbekkens voor de drinkwatervoorziening of bij onteigening ten behoeve van de natuurbescherming.

De procedure, administratief

De procedure van onteigening bestaat uit een administratief deel en het feitelijke onteigeningsdeel, dat voor een arrondissementsrechtbank speelt. Wanneer een nutswet nodig is begint het met een plan in hoofdlijnen dat ter inzage komt op de gemeentesecretarie van de betrokken gemeente(n). Belanghebbenden kunnen daarvan kennisnemen en bezwaren indienen bij de betreffende minister. Is de nutswet totstandgekomen dan benoemen Gedeputeerde Staten van de provincie, waarbinnen onteigening nodig is, een commissie die zich gaat bezighouden met de bezwaren van belanghebbenden. Intussen heeft ieder kennis kunnen nemen van een uitgewerkt plan, met gedetailleerde vermelding van de te onteigenen percelen of gedeelten daarvan, met de grootte en de namen der eigenaren. De commissie maakt een rapport voor de Minister, waarin ze de ingediende bezwaren van haar commentaar voorziet. Ook dit rapport komt ter inzage te liggen voor ieder die daarvan kennis wil nemen. Binnen een half jaar na de inzending van het rapport moet een Koninklijk Besluit (K.B.) volgen met aanwijzing van de te onteigenen percelen. Zou dat niet lukken binnen deze tijd dan vervalt de nutswet en moet de procedure opnieuw beginnen. Het K.B. wordt openbaar gemaakt in de Staatscourant en ter inzage gelegd op de gemeentesecretarie.

Wanneer het onteigening betreft voor een gemeente ten behoeve van de volkshuisvesting is geen nutswet nodig. De procedure is dan wat eenvoudiger. Toch zijn er ook dan veel waarborgen in het belang van de oorspronkelijke eigenaar. Het algemeen belang en de noodzaak moeten vast komen staan voordat het tot onteigening komt. Betreft het een gebied dat nodig is voor woningbouw, dan dient er een goedgekeurd uitbreidingsplan te zijn (in later tijd bestemmingsplan geheten). Ook hier kunnen bezwaren worden ingebracht tegen het onteigeningsplan, nu bij Burgemeester en Wethouders. De Raad neemt het besluit tot onteigening. Dit besluit gaat via Gedeputeerde Staten, die advies geven, naar de Kroon ter goedkeuring. Het K.B. met de goedkeuring en het raadsbesluit wordt openbaar

gemaakt in de Staatscourant. Daarmee is de administratieve procedure afgerond en een zogenaamde onteigeningstitel verkregen op grond waarvan een gerechtelijke procedure kan worden begonnen.

De eigenlijke onteigening

Nu komt de rechtbank in beeld. De instantie waarvoor de onteigening is bedoeld, zal de eigenaren doen dagvaarden voor de rechtbank te verschijnen. Vooraf moet deze instantie proberen het goed, de grond, in eigendom te krijgen door onderhandelingen. Lukt dat niet, dan gaat de rechterlijke procedure van start. De rechtbank controleert of alle voorbereidingen correct zijn geweest en benoemt een commissie van deskundigen die de schade zal beoordelen en de vergoeding begroten. Een van de leden van de rechtbank wordt tot rechter-commissaris benoemd. Hij gaat met de commissie van deskundigen ter plaatse de schade opnemen (de descente). Ook de partijen, dus de eigenaar en de instantie waarvoor onteigend wordt, zijn daarbij uitgenodigd. Het gaat er formeel aan toe. Zo leggen de deskundigen op de plaats van het onderzoek de eed af in de handen van de rechter-commissaris. Van het gebeurde ter plaatse maakt de griffier, die er ook bij is, een proces-verbaal op. Het advies van de deskundigen gaat erbij. Het proces-verbaal komt ter inzage te liggen op de rechtbank voor de partijen en eventuele derde belanghebbenden, bijvoorbeeld huurders. Zij kunnen desgewenst bezwaren indienen, die ze bij de rechter-commissaris kunnen toelichten. Deze rapporteert aan de rechtbank. Die spreekt tenslotte de onteigening uit en bepaalt de schadeloosstelling voor de oorspronkelijke eigenaar. Het vonnis van onteigening wordt bij het kadaster opgenomen in de openbare registers, waarmee de eigendom overgaat. Al met al een uitvoerige en gedegen procedure.

Onteigening voor de wederopbouw

Vergelijken we nu de gang van zaken in de jaren veertig, zoals die was in Rhenen, maar ook in Middelburg en Kerkrade, met de hiervoor weergegeven procedure dan zien we grote verschillen. Door de nood gedwongen grijpt men naar buitengewone bevoegdheden. In de besluiten van de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht betreffende de Wederopbouw (I) van 21 mei 1940, Staatsblad O 550 en (II) van 24 mei 1940, Staatsblad O 552 legt hij de basis voor een geordende wederopbouw. Er wordt een 'Regeringscommissaris voor den wederopbouw' aangewezen. Alle overheidsdiensten zijn verplicht aan hem medewerking te verlenen en niets te doen of te beslissen waarvan niet te voren vaststaat dat het overeenstemt met zijn plannen. Alle herstel van oorlogsschade, behalve kleine reparaties, heeft zijn goedkeuring nodig. Waar hij dat nodig acht stelt hij een wederopbouwplan vast. Dat kan ook door een door anderen opgemaakt plan goed te keuren. Iedereen is verplicht

VERORDNUNGSBLATT
FÜR DIE BESETZTEN
NIEDERLÄNDISCHEN
GEBIETE
JAHR
1940

VERORDENINGENBLAD
VOOR HET BEZETTE
NEDERLANDSCHE
GEBIED
JAAR
1940

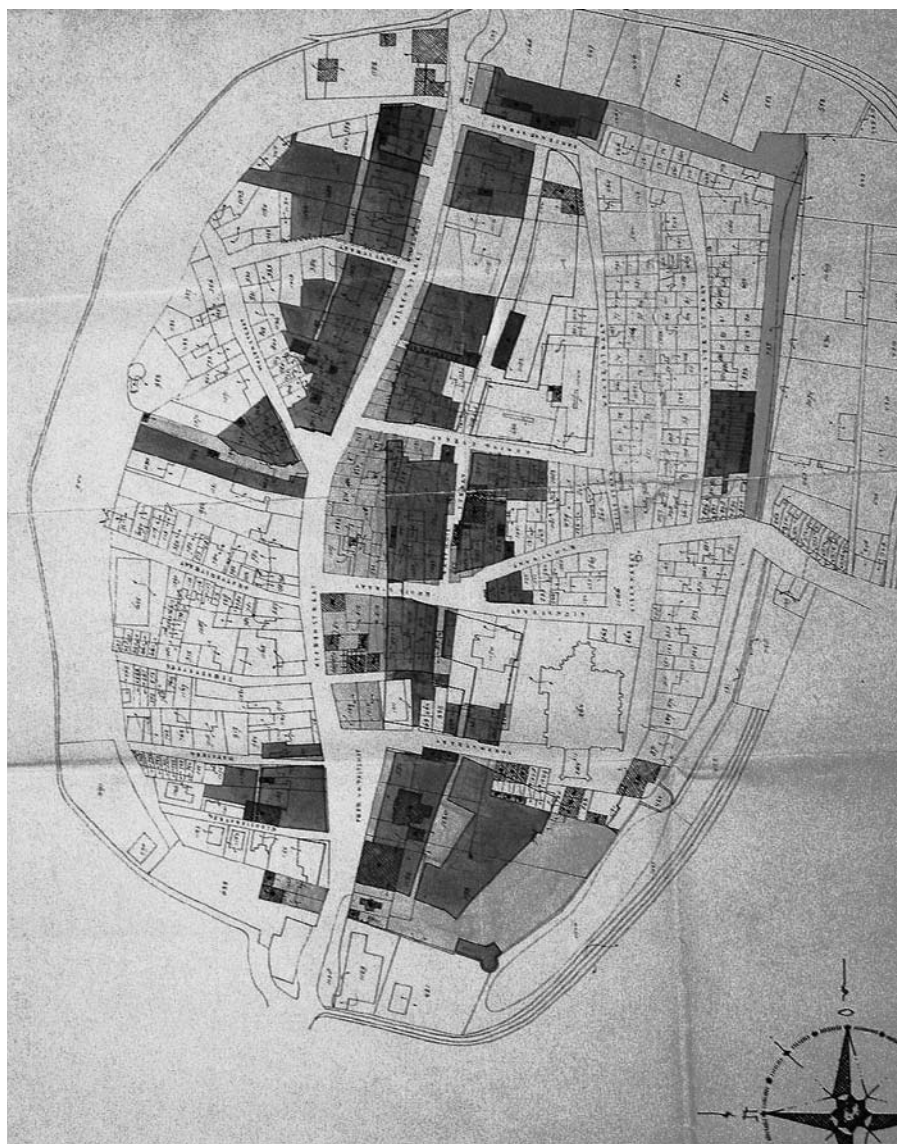
de uitvoering van de plannen toe te staan (te gedogen), met name de betrokken eigenaren van de verwoeste panden en andere rechthebbenden, zoals huurders en hypotheekhouders. Waar nodig zal de sterke arm (politie) de uitvoering mogelijk maken.

De Regeringscommissaris kan *zonder rechterlijke tussenkomst* tot onteigening overgaan. De procedure is uiterst eenvoudig. Hij hoeft alleen maar de betreffende burgemeester opgave te doen van wat onteigend wordt en daarmee is het een feit. De toekenning van *een redelijke vergoeding* zal later nog nader worden geregeld. Met rechten van hypotheekhouders en andere rechthebbenden *zal zoveel* mogelijk rekening worden gehouden. In alle moeilijkheden die zich kunnen voordoen bij de uitvoering zal de Regeringscommissaris voorzien, waartegen *'geen rechtsvorderingen worden toegelaten'*. Het maakte ingrijpende maatregelen mogelijk. In het blad Gemeentebestuur van juli 1940 stelde de inmiddels benoemde regeringscommissaris, Dr.Ir. J.A.Ringers, dat men "tot een soort ruilverkaveling moest komen en diep ingrijpen in het privaatsbezit der terreinen". Nadat op 29 mei 1940 de Oostenrijker Seyss-Inquart was geïnstalleerd als 'Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied' en de bezetter daarmee de hoogste macht had overgenomen, werkten de Nederlandse ambtenaren op de departementen verder aan de uitwerking van de maatregelen voor de wederopbouw. De besluiten kregen nu een plaats in het 'Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied', dat ook de titel 'Verordnungsblatt für die besetzten Niederländische Gebiete' droeg.

Verordeningenblad

In het gezamenlijke besluit van de secretarissen-generaal van de Departementen van Justitie, van Waterstaat en van Financiën van 10 oktober 1940 vinden we nadere regels over de onteigening ten behoeve van de wederopbouw. Allereerst krijgt de Regeringscommissaris voor de wederopbouw de titel 'Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw'. Verder wordt nu genoemd dat de onteigening door de Algemeen Gemachtigde gebeurt in het publiek belang en ten name van een publiekrechtelijk lichaam, hetzij van een bijzondere rechtspersoon of natuurlijk persoon. De eigendom gaat over, te rekenen van het tijdstip waarop de aanzegging van onteigening de burgemeester bereikt. In de praktijk is er dan wel vooraf gelegenheid geweest van de plannen kennis te nemen via het gemeentebestuur.

De plannen voor onteigening worden door de Algemeen Gemachtigde vastgesteld, na overleg met de secretaris-generaal van Financiën. Ook de redelijke vergoeding voor de onteigening bepaalt hij, na overleg met dezelfde functionaris. De vergoeding is gebaseerd op de verkoopwaarde op 9 mei 1940 en dient te worden betaald door degene ten wiens name is onteigend. Wanneer deze vergoeding in geld

Plattegrond van Rhenen. Collectie W.H. Strous.

Onteigening Plan B: gearceerd zijn de opstallen die nog aanwezig zijn op de percelen die bij de nieuwe verdeling zijn betrokken. Staat er een stip in dan zijn ze voor onteigening aangewezen. Donkergrijs is het gebied dat voor herbouw is aangewezen; lichtgrijs de grond bestemd tot openbaar terrein.

REGEERINGS-COMMISSARIAAT VOOR DEN WEDEROPBOUW

No. 13634

AFDEELING: JU

BERICHT OP SCHRIJVEN VAN

BETREFFENDE Onteigening

BIJLAGEN Diverse

Gemeente Rhenen
27. NOV. 1940
No. 2569

AAN:
Het gemeentebestuur van
de gemeente
R H E N E N

MEN GELIEVE BIJ HET ANTWOORD NAUW-
KEURIG HET ONDERWERP, DE AFDEELING, DE
DAGTEKENING EN HET NO. VAN DIT SCHRIJVEN
TE VERMELDEN EN BEHANDELS PER BRIEF
"ECHTS EEN ONDERWERP"

'S-GRAVENHAGE, 25 November 1940.

CAREL VAN RYLANDTLAAN 30
TELEFOON 18060
POSTREKENING 387000

Hierbij heb ik de eer U mede te deelen, dat ik ten behoeve van den wederopbouw van Uw gemeente voornemens ben over te gaan tot onteigening van een aantal perceelen in de binnenstad (plan B) en een klein aantal perceelen in de omgeving van den Grebbeweg (plan C), welke laatste onteigening een uitvloeisel is van de onteigening ten behoeve van de vestiging van industriën (plan A), welke op 26 October j.l. haar beslag heeft gekregen.

Alvorens echter te besluiten tot onteigening overeenkomstig plan B en plan C wil ik alle belanghebbenden hierbij in staat stellen hun eventueele bezwaren hiertegen schriftelijk en mondeling aan mij kenbaar te doen maken.

Te dien einde zullen de desbetreffende onteigeningsstukken ter secretarie van Uw gemeente ter inzage moeten worden gelegd. Deze stukken zijn:

Voor de onteigening in de binnenstad (Plan B):

1. een toelichting op de voorgestelde onteigening;
2. een door den hypotheekbewaarder gewaarmerkte kaart, waarop de te onteigenen perceelen zijn aangegeven;
3. een lijst van de kadastrale nummers van de perceelen;
4. een kaart, waarop de toekomstige bestemming van de perceelen is aangegeven.

Voor de onteigening in de omgeving van den Grebbeweg (Plan C):

1. een toelichting op de voorgestelde onteigening;
2. een door den hypotheekbewaarder gewaarmerkte kaart, waarop de te onteigenen perceelen zijn aangegeven;
3. een lijst van de kadastrale nummers van de perceelen;
4. een kaart, waarop de toekomstige bestemming van de perceelen is aangegeven.

De Contactcommissaris voor de Provincie Utrecht en één

- of -

29203 - '40

- 2 -

of meer van mijn ambtenaren zullen vervolgens te Uwen gemeentehuize zitting houden op Dinsdag 17 December a.s. te 10.15 uur.

Met het oog hierop moge ik U verzoeken:

- a. op de gebruikelijke wijze ter kennis van de ingezetenen van Uw gemeente te brengen, dat een lijst van de perceelen en gedeelten van perceelen, welke ik voornemens ben ten name en ten laste van de gemeente Rhenen ten behoeve van den wederopbouw te onteigenen, kaarten, waarop de te onteigenen perceelen en hun toekomstige bestemming zijn aangeduid en een toelichting gedurende een termijn van 14 dagen voorafgaande aan den genoemden zittingsdag, kosteloos voor een ieder ter inzage liggen ter secretarie van Uw gemeente; en dat de contactcommissaris en één of meer ambtenaren van den Wederopbouw op genoemden datum zitting zullen houden ten gemeentehuize, ten einde eventueele bezwaren tegen deze onteigening aan te hooren, terwijl alle belanghebbenden, uiterlijk twee dagen voor deze zitting, ook schriftelijk hun bezwaren bij den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw, Carel van Bylandtlaan 30 te 's-Gravenhage, kunnen indienen;
- b. een gelijke mededeeling aan alle eigenaren van de te onteigenen perceelen te willen richten, onder vermelding van het desbetreffende perceelnummer, dat bij de onteigening betrokken is;
- c. een soortgelijke mededeeling te willen richten aan de hypotheekhouders, die bij de te onteigenen perceelen betrokken zijn. Hiertoe gelieve U hiernevens ook een lijst van de hypotheekhouders zoowel voor plan B als voor plan C aan te treffen;
- d. een gelijke mededeeling te willen opnemen in eenige door U aan te wijzen advertentie- of nieuwsbladen, welke in Uw gemeente worden verspreid;
- e. zorg te dragen, dat bovengenoemde stukken gedurende den aangegeven termijn ter secretarie van Uw gemeente kosteloos voor een ieder ter inzage liggen.

*Carri
19/10*
Ik zou het op prijs stellen, indien de Burgemeester of een vertegenwoordiger namens hem op de zitting mede aanwezig zou willen zijn.

De Algemeen Gemachtigde voor den
Wederopbouw,

(Dr Ir J.A. Ringers)

Hb/M

?

GEMEENTE RHENEN.

No. 2575,

AANTREKENEN.

AAN

Aanwoord op brief van

ONDERWERP:

Onteigening in de binnenstad (plan B) en omgeving Grebbeweg (plan Q).

Bijl.:

*Ned. Herv. Gemeente,
p.a. J. v. d. Hofforst,
Grebbeweg 54
Rhenen*

RHENEN, 26 November 1940.

TELEF. no. 202

Versende bij bestemming van dit afschrift datum en ommekeer aanwijzing aan te laten.

Bij dezen deelen wij U als eigenaar (~~mede-eigenaar~~) ~~hypotheekbewaarder~~ van het perceel, kadastraal bekend gemeente Rhenen, Sectie F No.: *220 - 264* ~~66 - 12~~ m²; welk(e) perceel(en) voor *66 - 12* m²; is (zijn) betrokken bij na te noemen onteigening, mede, dat, in verband met het voornemen van den Algemeen gemachtigde voor den wederopbouw om over te gaan tot onteigening ten name en ten laste van de gemeente Rhenen van perceelen en gedeelten van perceelen grond binnen deze gemeente in de binnenstad (plan B) en in de omgeving van den Grebbeweg (plan Q) ten behoeve van den wederopbouw, gedurende het tijdvak van 3 tot en met 15 December 1940 ter gemeentesecretarie (commissiekamer) kosteloos voor een ieder ter insage liggen voor elk der genoemde plannen B en C:

1. een toelichting op de voorgestelde onteigening;
2. een door den hypotheekbewaarder gewaarmerkte kaart, waarop de te onteigenen perceelen zijn aangegeven;
3. een lijst van de kadastrale nummers der perceelen;
4. een kaart, waarop de toekomstige bestemming van de perceelen is aangegeven.

Op Dinsdag 17 December 1940: 's voormiddags 10.15 uur zal de Contactcommissaris voor de provincie Utrecht en een of meer ambtenaren van den Algemeen gemachtigde voor den wederopbouw ten gemeentehuis van Rhenen zitting houden, ten einde eventuele bezwaren tegen deze onteigening aan te hooren, terwijl alle belanghebbenden uiterlijk twee dagen vóór dezen zittingsdag ook schriftelijk bezwaren bij den Algemeen gemachtigde voor den wederopbouw, Carel van Bylandtlaan 30 te 's-Gravenhage, kunnen indienen.

Burgemeester en Wethouders van R H E N E N,

Van der Hofforst
De Secretaris,

A A N Z E G G I N G .

DE ALGEMEEN GEMACHTIGDE VOOR DEN WEDEROPBOUW,
GELET OP ARTIKEL 5 VAN HET BESLUIT VAN DEN OPPER-
BEVELHEBBER VAN LAND- EN ZEEMACHT VAN 24 MEI 1940
BETREFFENDE DEN WEDEROPBOUW (II) (STAATSBLAD NO
0 552),

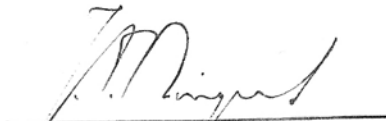
MEDE GELET OP ARTIKEL I VAN HET ONTEIGENINGS-
BESLUIT VAN DE SECRETARISSEN-GENERAAL VAN DE DE-
PARTEMENTEN VAN JUSTITIE, VAN WATERSTAAT EN VAN
FINANCIEN (VERORDENINGENBLAD NO 168),

ZEGT AAN DEN BURGEMEESTER DER GEMEENTE RHENEN
AAN,

DAT HIJ OVERGAAT TOT ONTEIGENING, TEN NAME DER
GEMEENTE RHENEN, VAN DE PERCEELEN, GENOEMD IN DE
AANGEHECHTE LIJST EN AANGEDUID OP DE EVENEENS AAN-
GEHECHTE KAART.

's-GRAVENHAGE, 24 DECEMBER 1940.

DE ALGEMEEN GEMACHTIGDE VOOR DEN
WEDEROPBOUW,

(Dr Ir J. A. Ringers)

gebeurt bepaalt de Algemeen Gemachtigde welk deel daarvan toekomt aan de hypotheekhouder en andere rechthebbenden.

En dan volgt een nieuw fenomeen: de onteigeningsvergoeding in de vorm van toewijzing van vervangende grond, een bouwkaavel dus, in het wederopbouwplan. Dat is geregeld in artikel 6 van het besluit, waarvan de tekst luidt:

- 1. De betaling der vergoeding kan ook geheel of ten deele geschieden door toewijzing van onroerend goed, toebehorend aan dengene, te wiens name is onteigend, aan den eigenaar van het onteigende onroerend goed.*
- 2. Door de toewijzing gaat de eigendom over.*
- 3. De toewijzing geschiedt door den Algemeen Gemachtigde. Hij is bevoegd, ook tegen den wil van den eigenaar, onroerend goed toe te wijzen van hoogere waarde dan het bedrag der vergoeding, indien naar zijn oordeel het belang van den wederopbouw dit vordert.*
- 4. De Algemeen Gemachtigde stelt de waarde van het toegewezen goed vast en bepaalt op welke wijze een hoogere waarde van het toegewezen onroerend goed zal worden betaald of verrekend.*
- 5. De Algemeen Gemachtigde regelt de grootte der vergoeding, welke toegekend wordt aan hypotheekhouders en andere rechthebbenden. Hij kan ter betaling dezer vergoeding nieuwe zakelijke rechten op het toegewezen goed vestigen en zoo nodig de rangorde der hypotheeken regelen.*

Ook is bepaald dat de betaling der onteigeningsvergoeding in het belang van de wederopbouw kan worden uitgesteld. Dit zal nader worden geregeld, waarbij ook rentevergoeding aandacht zal krijgen.

In het Besluit op de Materiële Oorlogsschaden van 2 december 1940 is de rentevergoeding gesteld op 4 %. Dit besluit regelt de toekenning van een bijdrage in de schade aan gebouwen en de plicht tot herbouwen, die daaraan gekoppeld wordt. De financiële kant van de zaak werd gecompliceerd, omdat er dus naast de vergoeding voor de onteigening van de grond ook de bijdrage was voor de geleden oorlogsschade aan de gebouwen. Die twee samen dienden overeen te komen met de getaxeerde waarde naar de toestand op 9 mei 1940. De eigenaren die tot nieuwbouw besloten op een plek die paste in het wederopbouwplan hadden geld nodig om de bouw te financieren. Er kwam een stelsel van voorschotten en kredieten om de herbouw mogelijk te maken door financiering van overheidswege. De bouwers werden evenwel pas formeel eigenaar nadat de nieuwbouw gereed was, alle kosten bekend waren en een toewijzingsbesluit was genomen door de Algemeen Gemachtigde, dat in een notariële akte werd opgenomen. Hier volgt een uittreksel uit een akte van december 1943, waarbij de panden Heerenstraat 17 en 19 werden toegewezen. Het betreft de panden met de karakteristieke arcade.

Arcade in de Herenstraat in 1943. Collectie H.P. Deys.

Heden den veertienden December negentienhonderd drie en veertig zijn voor mij, Jan Gerrit van Rhijn, notaris ter standplaats Rhenen, verschenen: 1. de Heer Enno van der Schans, juridisch ambtenaar bij den wederopbouw,..... als mondeling gemachtigde van den Heer Doctor Ingenieur Johannes Aleidis Ringers, Algemeen gemachtigde voor den Wederopbouw, 2 .de heer Thomas Albertus Dijksman, burgemeester der gemeente Rhenen... als zodanig de burgerlijke gemeente Rhenen vertegenwoordigende, 3. Hendricus de Leeuw...die verklaarde te handelen a. voor zichzelf en b. als lasthebber van..... De comparanten voor zich en in kwaliteiten als gemeld, verklaarden dat door oorlogsgeweld schade is toegebracht aan de percelen ...destijds

gelegen te Rhenen aan de Heerenstraat, aldaar plaatselijk genummerd 47 en 49, en aan de Muntstraat, aldaar plaatselijk genummerd 5, dat de getroffen percelen door de Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw zijn onteigend ten name van de gemeente Rhenen;..... dat de betaling der onteigeningsvergoeding krachtens besluit van de Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw zal geschieden door toewijzing van onroerend goed, toebehorend aan de gemeente Rhenen en met verrekening als hierna aan te geven; dat de comparant sub 3 en zijn lastgevers op na te noemen toegewezen percelen hebben doen stichten twee woon-winkelhuizen en een schuurtje, zulks ter voldoening aan de verplichting tot herbouw, verbonden aan gemelde bijdrage in de oorlogsgeweldschade; dat de Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw het plan van herbouw en de tusschen partijen getroffen regeling heeft goedgekeurd en krachtens zijn besluit nummer 11/00508/1 gedagtekend op heden heeft toegewezen aan de lastgever sub 3b.1.....: twee percelen grond met de daarop staande opstallen, gelegen te Rhenen, aan de Heerenstraat, aldaar plaatselijk genummerd 17 en 19, kadastraal bekend als Gemeente Rhenen, sectie F, nummer 1274 .....en 1276 .... Voorts verklaarden de comparanten nog het volgende te zijn overeengekomen:1. De nieuwe eigenaren aanvaarden de toegewezen percelen voetstoots in den staat waarin zij zich thans bevinden,...het Rijk is evenwel gehouden zorg te dragen voor algehele afschildering van het toegewezen binnens zes maanden nadat weer oliehoudende verf verkrijgbaar zal zijn.... 3. De nieuwe eigenaren hebben het toegewezen onroerend goed in bezit en genot aanvaard op 1 Februari negentienhonderd drie en veertig en zullen van die datum af alle lusten en belastingen ... voor hun rekening nemen.

Kadasterkaartje met toegewezen percelen 1274 en 1276

Samenvattend zien we als grootste verschillen tussen de oorlogsregeling en de normale gang van zaken bij onteigening:

- Niet een rechter maar een hoge ambtenaar bepaalde dat er onteigend werd en stelde de vergoeding daarvoor vast.

- De Algemeen Gemachtigde gaf niet de eigenaar kennis van het voornemen tot onteigening, maar berichtte dit aan de gemeente, waardoor de onteigening een feit werd; de gemeente bracht dit ter openbare kennis.

ONT E I G E N I N G .

Burgemeester en Wethouders der gemeente R h e n e n brengen ter openbare kennis, dat een aanzegging is ontvangen, als bedoeld in artikel 5 van het besluit van den Opperbevelhebber van land- en zeemacht van 24 Mei 1940, betreffende den wederopbouw (II) (Staatsblad No.0.522), juncto artikel I van het onteigeningsbesluit van de Secretarissen-Generaal van de departementen van justitie, van waterstaat en van financiën (Verordeningenblad No.168), in zake de onteigening van perceelen en van gedeelten van perceelen in de binnenstad (plan B), aan den Grebbeweg (plan C) en van de erfdiensbaarheden, welke rusten op het reeds aan de gemeente toebehoorende perceel, kadastraal bekend Sectie H nummer 2325 (plan D), welke aanzegging met bijbehorende lijsten en kaarten vanaf heden gedurende drie weken ter gemeentesecretarie (bestuursafdeeling) kosteloos voor een ieder ter inzage ligt.

R h e n e n, 9 Januari 1941.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,

d'Aumale van Hardenbroek.

De Secretaris,

Th.v.d.Willik.

Archief
4 aanplakborden
1 x RH.courant en Alg.Nieuws- en advert.blad
Bouw bureau
Gemeente-Opzichter
Alg.Gemachtigde v.d.Wederopbouw.

Kadasterkaartje met toegewezen percelen 1274 en 1276

- Er vond geen geldelijke schadeloosstelling plaats maar inschrijving in het Grootboek voor de Wederopbouw, op grond waarvan later uitbetaling kon plaatsvinden door toewijzing van een bouwkaavel, soms van hogere waarde, eventueel tegen de zin van de betrokken onteigende partij.

Kennisgeving van gedane ^{Bij}inschrijving in het Grootboek voor den Wederopbouw

Op den 6 November 1942 ~~194~~ is ^{Bij}ingeschreven in het Grootboek voor den Wederopbouw, wegens:

LI=01015 ²
Betreft Sectie F. 264
Rhenen

a. onteigening	f 30,5=
b. schade aan onroerend goed „	„
c. schade aan schepen	„
Totaal	f 30,5=

in letters:
~~.....~~

op de rekening: letter R, deel 2, nummer 320

luidende:
R H E N E N / De Nederduitsch Hervormde Gemeente te /

Bij correspondentie letter,
deel en nummer aanhalen.

RENTE VERVALDAGEN
1 MEI - 1 NOV.

De Directeur,
LUYSTERBURG
A. van Soest

Kennisgeving grootboek 6 november 1942

- Door het besluit van de Algemeen Gemachtigde tot toewijzing van een nieuwe kavel ging de eigendom over, in tegenstelling tot de normale gang van zaken bij eigendomsverkrijging door levering, die plaatsvindt door de opname van de notariële akte in de openbare registers bij het kadaster.

Wat was het oordeel van rechtsgeleerden over deze werkwijze?

In het Nederlands Juristenblad vergeleek prof.mr. J.Valkhoff in april 1941 de oorlogsregeling met de agrarische ruilverkaveling. Het effect is uiteindelijk bij beide dat gronden geruild worden, maar in de oorlogsregeling treedt de gemeente op als ‘grondbank’, die tijdelijk de massa van percelen in eigendom heeft. Het aantal waarborgen voor de betrokkenen bij ruilverkaveling is veel groter door de mogelijkheid van bezwaren, het overleg en zondig rechterlijke tussenkomst. In augustus 1941 verscheen in de Gemeentestem een hoofdartikel, waarin de schrijver aangaf dat naar zijn mening ‘ de uitoefening van deze ingrijpende bevoegdheden geschiedde op een wijze welke in een behoorlijke mate rekening hield met de rechten en belangen der burgers’.

Mr. Ph.C.M. van Campen vestigde er de aandacht op, in een publicatie over de

Rijksregeling vergoeding oorlogsschade, dat de onteigening slechts een middel was om tot een nieuwe verkaveling te komen, met teruggave van gelijkwaardige grond. Het was daarom te rechtvaardigen dat de procedure eenvoudiger was dan bij normale onteigening. Wat de vrijwel dictatoriale bevoegdheden betreft die de Algemeen Gemachtigde verkreeg verklaarde Mr. P.J. Oud in januari 1947 dat hij hiertegen van het begin af gewaarschuwd had. Hij deed deze uitspraak bij de opening van een congres van de Vereniging van Nederlandse gemeenten. De hele regeling is een typisch product van de tijdsomstandigheden.

Na de oorlog

Op 5 mei 1945 was de bezettingstijd voorbij voor heel Nederland. In Londen had de regering kennisgenomen van de regelingen die al in 1940 door generaal Winkelman waren getroffen ten behoeve van de wederopbouw. De regering vond blijkbaar deze werkwijze goed en ze besloot op dezelfde voet door te gaan. Dit resulteerde in een Koninklijk Besluit van 7 mei 1945, nr. F 67, uitgegeven te Breda. Veel van het hierin bepaalde komt vrijwel overeen met de regelingen uit 1940. Er kwam nu een College van Algemene Commissarissen voor de Wederopbouw. Dit College werd belast met de voorbereiding en leiding van alle werkzaamheden voor het herstel van het verkeerswezen, van de drooglegging van onderwaterzettingen, van de technische uitvoering van de wederopbouw des lands en al wat daarmee samenhangt. Het College maakte de plannen of keurde ze in elk geval al of niet goed. Niemand mocht werk uitvoeren zonder hun toestemming. Ieder was verplicht de uitvoering van de College-plannen te gedogen. Het College kon in het publiek belang roerende en onroerende zaken onteigenen. Dit geschiedde door aanzegging aan de burgemeester. Wel werd in de praktijk geprobeerd betere waarborgen te geven door bijv. persoonlijke oproepingen aan de rechthebbenden volgens het kadaster en het beleggen van een bezwarenzitting. Door de regering was niet onderkend dat na onteigening voor de wederopbouw ook nu een regeling voor de toewijzing van nieuwe kavels nodig was. Daardoor ontstond onzekerheid bij belanghebbenden hoe zij eigenaar konden worden van een nieuwe kavel. Ook veel 'oude gevallen' wachtten nog op toewijzing. In de oorlogsjaren waren namelijk maar vrij weinig nieuwe kavels definitief toegewezen, ook al waren de woningen en winkelpanden herbouwd. Na 1945 moest er nog heel veel worden geregeld, mede doordat het aantal wederopbouwplannen landelijk nu meer dan 250 bedroeg. Er kwam een Noodtoewijzingswet tot stand d.d. 11 juli 1947, Staatsblad nr. H 241. De minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting kreeg nu de bevoegdheid om kavels toe te wijzen, maar alleen als de gemeenteraad ermee instemde. Deze Noodwet zou voor één jaar gelden, maar pas op 24 februari 1950 trad de Wet op de Materiële Oorlogsschaden in werking en verviel de Noodwet. De overgangsbepalingen bij deze nieuwe wet hielden o.a. in dat alle

besluiten over onteigening en toewijzing in de voorgaande 10 jaren werden gerekend rechtsgeldig krachtens deze wet te hebben plaatsgehad. Een legalisatie dus van de oorlogsregelingen. Door de complexe financiële situatie duurde het vaak lang voordat de eindstreep, de toewijzing, werd gehaald. Ter illustratie hier een verkorte weergave van een akte van 14 december 1954, waarbij de diaconie van de hervormde gemeente te Rhenen een kavel kreeg toegewezen als vergoeding voor een in 1940 onteigend perceel.

Heden veertien December negentienhonderd vier en vijftig, verschenen voor mij Jan Gerrit van Rhijn, notaris ter standplaats Rhenen,.....: de heer Jonkheer meester Lodewijk Hendrik Nicolaas Frederik Marie Bosch ridder van Rosenthal, burgemeester der gemeente Rhenen.....ten deze vertegenwoordigende de burgerlijke gemeente Rhenen,..... ter ene zijde en de heer Willem van Dijk, zadelmaker en winkelier, ...die verklaarde te handelen: primo als administrerend lid van het College van Diakenen van de Nederlandsche Hervormde Gemeente te Rhenen, en als secretaris, secundo als lasthebber van ..... tezamen vertegenwoordigende de Diaconie van de Nederlandsche Hervormde Gemeente te Rhenen,..... ter andere zijde. De comparanten verklaarden dat de comparant ter ene zijde voornemens is bij deze akte ingevolge artikel 34 van de Wet op de Materiële Oorlogsschaden over te gaan tot toewijzing van een onroerende zaak aan de Diaconie....ter andere zijde genoemd, zulks ter betaling van na te noemen schadeloosstelling wegens onteigening (onteigeningsvergoeding); daartoe geven de comparanten vooraf te kennen: dat ten behoeve van de wederopbouw van de Gemeente ten name van de Gemeente is onteigend het perceel met de daarop staande opstallen, ten tijde van de onteigening plaatselijk gemerkt Molenstraat 7,..... dat gemeld perceel ten tijde van de onteigening..... was gesteld ten name van de Diaconie... dat de schadeloosstelling... is vastgesteld op honderd tien gulden, welke schadeloosstelling werd ingeschreven in het grootboek voor de Wederopbouw onder letter R deel 2 nummer 321. Vervolgens verklaarde de comparant ter ene zijde in zijn gemelde hoedanigheid alzo voor en in naam van de gemeente Rhenen: ter betaling van de voorschreven onteigeningsvergoeding,..... bij deze ..... toe te wijzen aan de Diaconie voornoemd, voor wie de comparant ter andere zijde... verklaarde in eigendom aan te nemen: een perceel grond aan de Koningshof nummer 6 te Rhenen...zulks voor een toewijzingsprijs van driehonderd negen en negentig gulden (f 399,-).

Nog een detail: omtrent het toegewezen onroerend goed hadden de gemeente Rhenen en de diaconie op 11 februari 1952 al een overeenkomst gesloten van vervroegd gebruik. Dit vervroegd gebruik was ingegaan op 1 april 1948!

Bronnen

Gemeentearchief van Rhenen

Archief Hervormde Gemeente te Rhenen

Het Nationaal Archief te den Haag

Drijver-van Rijckevorsel, Mr. J.E.F.M. den en Engen, Mr. A.W. van, *Onteigening*, Kluwer, 2003

Van Hasselt, *Nederlandse Staatsregelingen en Grondwetten*, 17e druk, Samson, 1987

Meeusen, H., *Publiek recht en onroerend goed*, De Toorts, 1949

Witvliet, Mr. J.M.C., *Stedebouwkundige herverkaveling en toewijzing in verwoeste gebieden van Nederland*, N.Samson N.V., 1952

Met dank aan Pim Strous voor zijn stimulans en hulp bij het raadplegen van de Rhenense archieven.

De diepvrieskluis in Achterberg bestaat 50 jaar

Hens Dekker

Het conserveren van voedsel wordt sinds het begin van de mensheid toegepast. Het pekelen van vlees en vis in Mesopotamië dateert van 3000 v. Chr. Sindsdien zijn zout, olie, zuur, alcohol en suiker gebruikt om voedselvoorraden langer houdbaar te maken, wat ook gedaan werd door deze te drogen en te roken. In 1795 loofde Napoleon 12.000 frank uit voor degene die een goede methode wist te bedenken voor het conserveren van voedsel voor zijn leger. De kok Nicolas Appert kwam in 1805 met zijn vinding om een glazen pot met levensmiddelen te vullen, deze met een glazen deksel met rubberring luchtdicht af te sluiten, op de plaats gehouden door een ijzeren beugel. Geplaatst in kokend water ontstond een vacuüm in de pot en daarmee conservering van de inhoud. Op dit principe gebaseerde producten werden door Johann Weck in zijn fabriek in Duitsland vanaf circa 1900 vervaardigd. Sindsdien zijn er vele uitvindingen gedaan op het gebied van het conserveren: inblikken, pasteuriseren, steriliseren en diepvriezen hebben het de huisvrouw makkelijker gemaakt. Daarvoor had de Engelsman Peter Durand in 1810 patent op zijn tinnen conservenblik verkregen, maar de grote zware trommels waren moeilijk te openen. Met de komst van de blikopener, zo'n vijftig jaar later, werd inblikken populairder. Maar daarna zou het nog een eeuw duren voordat dat ook met het diepvriezen het geval was.

Het gebouw met de diepvrieskluis aan de Hogesteeg nummer 2 in Achterberg. Deze is dit jaar een halve eeuw in gebruik en voorziet nog steeds in een behoefte.

De vroeger in Achterberg gebruikte conserveermethoden

Nog decennia na WO II werden groenten met zout ingemaakt. In een Keulse pot werden om en om goedkoop inmaakzout en schoongewassen groente gedaan, aangedrukt en met een houten deksel met daarop een zware kei afgesloten. Herhaaldelijk werd een theedoek of een schoon stuk laken onder het deksel gelegd om het overtollige vocht te verwijderen. Zo kon men met bijvoorbeeld een flinke hoeveelheid ingemaakte andijvie en snijbonen de winter doorkomen. Het alternatieve wecken kon behalve voor groente ook voor fruit en vlees worden gebruikt, waarbij de smaak minder veranderde en de houdbaarheid bijna onbeperkt werd. Ook het drogen van fruit, bijvoorbeeld van op de steenoven of in een bakkerij gedroogde zoete appels als ingrediënt voor het gerecht 'hete bliksem', werd veelvuldig toegepast, evenals het roken van spek, ham en worst. Het koelen van aan bederf onderhevige producten was ook al vele eeuwen in gebruik. Op tal van plaatsen in Nederland werden bij kastelen en paleizen, bijvoorbeeld Doorwerth en Soestdijk, en landhuizen ijskelders gebouwd. Bij Heimerstein bevindt zich nog steeds zo'n bewaarplaats voor 's winters uit de vijver gezaagd ijs. De kelder bevindt zich daar aan de overkant van de Cuneraweg in het bos, maar nu overwinteren er de vleermuizen. In mei 1940 was er een commandopost van de verbindingdienst in gevestigd. Het bouwwerk is nu net een eeuw oud, maar voorheen was er ook al een ijskelder waarvan de oprichtingsdatum niet bekend is.

Een recente foto van de ijskelder die, gelegen tegenover Heimerstein in het bos, nu dienst doet als overwinteringsplaats voor vleermuizen.

De komst van elektriciteit resulteerde in toepassingen die voor voedselbewaring en -bereiding konden worden ingezet. Het diepvriezen werd in 1925 ontdekt als een middel om de groei van micro-organismen oftewel bederf tegen te gaan. Het snelle invriezen zorgt ervoor dat de eigenschappen van het verse product bewaard blijven. Op enige uitzonderingen na zal bij de meeste levensmiddelen de smaak en consistentie na ontdooien en bereiden nauwelijks veranderd zijn. Maar het zou nog tientallen jaren duren voordat diepvriezen echt in zwang kwam.

De Commissie Streekbelangen z.o. Utrecht

Op 16 april 1956 werd de Commissie Streekbelangen z.o. Utrecht in de raadszaal te Rhenen geïnstalleerd. Voorzitter werd jhr. mr. L.H.N.F.M. Bosch ridder van Rosenthal, die toentertijd burgemeester van Rhenen was. Secretarispenningsmeester werd ir. Tj. Groendijk, een landbouwconsulent van de provincie Utrecht, en naast leden uit Veenendaal en Rhenen, namen uit Achterberg de leden E.J. van den Brink, W. van Laar, J. van Lienden en W. de Jong als vertegenwoordigers van de Unie Landbouw Genootschap aan de commissie deel. Doel was om plannen te ontwikkelen om de bedrijfsinkomsten van de boeren in deze streek door een gezamenlijke aanpak in groter verband en met financiële steun van de overheid te verbeteren. De bedrijfsonderdelen die voor verbetering in aanmerking kwamen, waren de veehouderij, het grasland en het bouwland. Naar verwachting zou het welzijn van de boerenhuishoudens verder bevorderd kunnen worden door voorlichting op het gebied van voeding, kleding, keukeninrichting, enzovoort. Daartoe werd een subcommissie ingesteld, waarin voor Rhenen/Achterberg de dames Prak-Heuzens, Van Woudenberg en Rauw-Meijer zitting namen. De uitvoering van de voorlichting werd verzorgd door een lerares van de door de echtgenote van de burgemeester, jkvr. J.M.A. den Tex, opgerichte landbouwhuishoudschool. Er werden voor groepen huisvrouwen praatmiddagen, voorlichtingsavonden en excursies georganiseerd. In de zomer van 1958 werd door meer dan 270 personen een bezoek aan Oost-Brabant gebracht. In Leende bezochten de heren een beregeningsproject en de dames bezichtigden een diepvrieskluis. Dat resulteerde een jaar later in de stichting van de diepvriescentrale in Achterberg.

De diepvrieskluis

In de jaren vijftig won het diepvriezen steeds meer terrein als een efficiënte conserveringsmethode. Dit geschiedt door een snelle invriezing van producten, waarna de bewaartemperatuur tussen de -18°C en -20°C gehandhaafd blijft. Huisslachtingen konden, dankzij de nieuwe methode, het hele jaar door plaatsvinden, waardoor ook het begrip “slachtmaand” (november) langzamerhand verdween. Hoofdkaas, leverworst, bloedworst en andere snelbederfelijke producten

In de jaren vijftig en zestig werden jaarlijks excursies georganiseerd. Men bezocht onder andere een stikstofproefbedrijf in Overijssel, een wisselbouwproefbedrijf in Zuid Holland en een diepvrieskuis in Leende, Oost-Brabant. Eind jaren vijftig werd het Centraal Bureau Rotterdam bij de haven bezocht. Op de toentertijd gemaakte foto zijn een veertigtal Achterbergers afgebeeld. U ziet van links naar rechts gehurkt op de voorgrond Henk van de Scheur, Jan van de Scheur en Dik Laros. Daarachter op de bank Bart van der Meijden, Teuntje van der Meijden-Wisgerhof, onbekend, Tania Woudenberg, Gart van Egdome, Bas Woudenberg, Willem van de Scheur, Henk Rauw (van de Weteringsteeg), Jan van Daalen en Ger van Daalen-van Laar. Dan staand Gart van Laar, Sijtje van Laar-van Daalen, Geurt Laros en Mien Laros-Baars. Op de rij daarachter Kees van Laar, Goot van Gesink, Jan van Harn, Dirkje van Harn, mev. Van Gesink, Jan van Esseveld, Gerrit van Dijk, Gerrit van de Brink en Mien van de Brink. Op de achterste rij Marie van Dijk-van Laar, Jannigje van de Westeringh-van Laar, Barend van Dijk, Daatje van Wijk-Baars, onbekend, Corrie van der Meijden, Anton van Maanen, onbekend, Neeltje van der Meijden, Martijn Teunissen, Evert van Ginkel, Hannie van Daalen-Teunissen, Henk van Daalen en Huib van Dijk. Collectie H. van Laar- van Dijk.

hoefden niet meer kort na de slacht geconsumeerd te worden. Rond 1960 kwam het gebruik van plastic verpakkingsmateriaal in zwang. In de eerste jaren van de diepvrieskuis werd vlees echter nog in cellofaan verpakt en door middel van een strijkbout dichtgesmolten. Een geweven katoenen kous eromheen zorgde voor wat stevigheid.

De meeste diepvriezers ontleen de koelende werking aan de verdamping van

Een foto gemaakt in 1949 bij boerderij De Palmheg. Bijna elk huishouden in Achterberg verzorgde één of meer varkens die, voordat de diepvriescentrale werd opgericht, meestal in de maand november, de "slachtaand", werden geslacht. Links zien we Jan van de Scheur van de Friesesteeg en rechts Johan Elenbaas. Collectie J. Elenbaas

vloeistof waarbij energie in de vorm van warmte aan de omgeving wordt onttrokken. Na samenpersing in een compressor wordt de damp weer vloeibaar gemaakt (gecondenseerd) onder het vrijkomen van warmte die via buizen en een rooster wordt afgevoerd. In veel plaatsen in Nederland werden in de jaren vijftig en zestig diepvrieskluizen gebouwd.

De Coöperatieve Diepvriesvereniging Achterberg en Omstreken G.A.

Waarschijnlijk op initiatief van de dames die de diepvrieskluizen in Leende hadden bezocht, werd een actiecomité opgericht dat nog enige andere kluizen bezocht. Mogelijk waren dat in de nabije omgeving kluizen in Bennekom. In de Kraats staat nog een kluizen van het type waarbij je in de koude ruimte staand bij je vak kan komen. In het dorp stond een inmiddels tot garage verbouwde kluizen die van het modernere carrouseltype was. Gestimuleerd door wethouder Geert van Gesink werd, na een voorlichtingsavond op 4 januari 1959, het besluit genomen om de Diepvriesvereniging op te richten. In totaal 42 leden, met burgemeester Bosch van Rosenthal voorop, namen ieder een aandeel van 200 liter koelruimte in de diepvriescentrale tegen betaling van 500 gulden. Al op 19 juni kon de kluizen door

de voorzitter Streekbelangen z.o. Utrecht worden geopend. Een voorbeeld van de slagvaardigheid van de Achterbergers, wat recent weer naar voren kwam bij de bouw van Nieuw Schoneveld. De eerste steen was op Koninginnedag gelegd door de echtgenote van de burgemeester, Jkvr. J.M.A. den Tex. Het perceel, groot 1 are en dertig centiare, had de vereniging voor de symbolische prijs van 1 gulden van Jan Budding gekocht, die wel bedong dat hij zo lang hij leefde twee laden in de kluis gratis ter beschikking kreeg. Voor de toentertijd als hypermodern omschreven kluis stond een fruitboom, die jaarlijks een groot aantal geliefde zoete appel-

De echtgenote van de burgemeester, jkvr. J.M.A. den Tex, legt de eerste steen voor de diepvrieskluis. Zij is vorig jaar op de gezegende leeftijd van 103 jaar overleden. We zien rechts meester Anne Marius van de Waal en voor hem met pet aannemer Jan van Daalen. Zijn zoon Juf kijkt met grote belangstelling toe, evenals met capuchon Willie van Roekel en wat op de achtergrond met hoed, Jelis van Laar. Helemaal achteraan in het midden staat met sigaret in de mond Jan Budding, die de grond voor de symbolische prijs van 1 gulden aan de vereniging had overgedaan. Collectie museum Het Rondeel.

tjes leverde. De boom heeft een zware storm helaas niet overleefd.

Merkwaardig is dat volgens de Nederlandse Staatscourant van 1 juni 1959 voor de Diepvriesvereniging Achterberg, samen met die van Culemborg, door notaris Niks in Doesburg met één akte in dertig artikelen de statuten werden vastgelegd. Dat scheelde waarschijnlijk de helft in de kosten. De kluis in Culemborg is midden jaren zeventig opgeheven, nadat er diverse malen was ingebroken.

De eerste voorzitter werd hoofdonderwijzer Anne Marius van de Waal die zeer

De eerste steen die is gelegd op Koninginnedag 1959.

De negenjarige Beppie van Dijk biedt de echtgenote van de burgemeester, jkvr. J.M.A. den Tex, een bos bloemen aan. U ziet verder op deze afbeelding op de voorgrond links burgemeester Bosch van Rosenthal, daarnaast meester Van de Waal en met pet aannemer Jan van Daalen. Collectie E. van Laar- van Dijk

Coöperatieve Diepvriesvereniging Achterberg en omstreken G.A.

GEVESTIGD TE ACHTERBERG, GEM. RHENEN

Opgericht bij akte d.d. 19 maart 1959 verleden voor Notaris H. Niks te Doesburg

BEWIJS VAN AANDEEL

No. *16.*

**GROOT
VIJFHONDERD GULDEN**

staande ten name van:

A. M. v. d. Waal.

Achterbergstraatweg 193.

Rhenen.

Dit aandeel mag niet worden bezwaard of vervreemd. Overschrijving op een ander lid der vereniging kan met toestemming van het bestuur geschieden. Op dit aandeel is de eerste storting, groot f 50,-, voldaan; volgende stortingen zullen op de achterzijde dezes worden aangetekend.

Achterberg, ... 19.....

Het Bestuur:

Ommanne Voorzitter

J ter Maaten Secretaris

met het wel en wee van de agrarische gemeenschap in Achterberg was begaan. Penningmeester was Gerrit van Engelenburg en Willem Ramakers secretaris. Ook traden Jan ter Maaten, Johannes van Daalen en Gerrit van Dijk tot het bestuur toe. De dochter van laatstgenoemde, Beppie van Dijk, bood de burgemeestersvrouw een bos bloemen aan. In de latere jaren zijn er enige bestuurswisselingen geweest. Henk Silfhout is nu voorzitter en Gijsbertus Geurt Schimmel is secretaris.

Alle leden hebben een voordeursleutel en sleutels van één of meerdere hun toegewezen laden. Als huurder van een 110-literlade in de kluis betreed je via de buitendeur een betegelde ruimte met links een deur naar het invriesgedeelte, waar vlees gratis ingevroren kan worden. Daarnaast geeft een deur toegang tot de bewaarladen voor het onderste deel en rechts een trap die leidt naar het bovenste deel van de diepvriesruimte. Daaronder is de compressor geïnstalleerd. Op de muren zijn onder andere een thermometer en een schakelkast gemonteerd, voor bediening van de carousel. Deze bestaat uit acht lagen met elk zestien laden, die op een verticale as kunnen draaien. Een druk op de knop activeert een elektromotor, die de gekozen set laden voor de onderste of bovenste deur draait. Een eigen sleutel maakt de lade toegankelijk. Het voordeel van het carouseltype diepvrieskluis laat zich hier gelden: alle handelingen kunnen verricht worden terwijl je zelf

Een blik in het interieur van de kluis. De carousel met 128 laden bevindt zich in het diepvriesgedeelte achter de deuren; onder voor de eerste vier en boven voor nog eens vier plateaus met elk zestien laden. Door op een knop op de schakelkast te drukken wordt de juiste serie voorgedraaid.

buiten het diepvriesgedeelte blijft.

Het onderhoud aan het mechaniek van de kluis werd vroeger uitgevoerd door smid Jan Lodder van de Friesesteeg. Ging de V-snaar van de compressor kapot, dan werd de buurt opgeschrikt door een luide claxon die in werking trad bij oplopende temperatuur. Vervanging van de snaar was voor Jan een fluitje van een cent. Lastiger was het vervangen van het onderste lager van de carrousel. Na verwijdering van een paar bakken kon de kleine Jan naar binnen kruipen om zijn taak uit te voeren.

G.A. werd U.A.

Begin jaren zestig was H.B. van de Scheur de eerste Achterberger die een diepvrieskist kocht, gevolgd door vele plaatsgenoten. Je zou verwachten dat daarmee het gebruik van de diepvrieskluis sterk zou afnemen. De diepvrieskluis in Leende is nu bijvoorbeeld omgetoverd tot een café en in Elst is de in 1964 opgerichte kluis van de familie Hovestad in 1991 gestopt. Maar in Achterberg functioneert de kluis nog steeds goed. Op het moment van schrijven zijn weinig laden vrij en de huidige gebruikers zijn tevreden met hun gehuurde diepvriesbewaarplaats: voor € 32,50 kun je wanneer je dat het beste uitkomt verse groenten uit eigen tuin, vlees van een in de buurt pas geslacht rund en nog veel meer andere levensmiddelen in je gehuurde lade deponeren of eruit halen. De prijs is in vijftig jaar nauwelijks veranderd, want in 1959 bedroeg de prijs per bak 60 gulden.

De vereniging heeft in 2003 andere statuten gekregen; in de uit tweeënhalve pagina's bestaande akte van 1959 gaf G.A. achter de naam aan dat aandeelhouders nog een beperkte verantwoordelijkheid hadden. Dat is in 2003 in een akte van negen pagina's U.A. geworden, wat betekent dat verantwoordelijkheid is uitgesloten. De leden komen voor 90 procent uit Achterberg, maar er zijn ook huurders van kluisen uit Kesteren, Ochten en zelfs Best in Brabant. Na vijftig jaren voorziet de diepvrieskluis kennelijk nog steeds in een behoefte.

Bronnen:

Boekjes *50 jaar Landbouw-Coöperatie te Rhenen*, Rhenen 1966 en *3 jaren Streekplan z.o. Utrecht*, Rhenen 1960

Deys, H.P., *60/400 jaar Heimerstein*, Rhenen 1987

Siemes, H. *Anderhalve Eeuw aanwakkeren*, Duiven 1997

Bijdragen met dank verkregen van D.F. van de Scheur, R. Eding, H. Silfhout, H. van Laar-van Dijk, H. de Kruijf-van Wijk

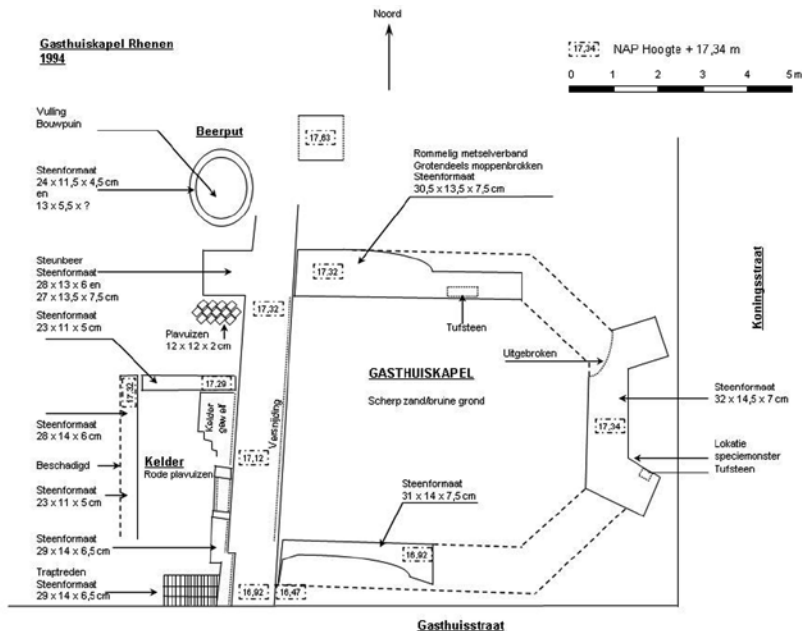
Diverse sites op internet

Nogmaals de Gasthuiskapel te Rhenen

Jan en Annemieke van Oostveen - Bonnema

Over de gasthuiskapel te Rhenen zijn de laatste jaren diverse publicaties verschenen. Ondanks de aandacht die aan dit bouwwerk en zijn gebruikers is besteed, is het nimmer gelukt om de opgravingstekening leesbaar te publiceren. Het opgravingsverslag uit 1994 staat beschreven in Westerheem en een afgeleide hiervan staat gepubliceerd in de Geschiedenis van Rhenen.

Vermeldenswaardig is nog dat voor de afbraak de gasthuiskapel is opgemeten door de Rijksdienst voor Monumentenzorg (RDMZ).

Literatuur

Groningen, C. van.: 2009. *De lotgevallen van het gast- en weeshuis in Rhenen*. In: Deys, H.P., e.a.: Rhenen 750 jaar stad, p. 54-67.
Oostveen, J. van en A. van Oostveen – Bonnema.: 2002. *Het gasthuis te Rhenen*. In: Westerheem, jaargang 51, nummer 3, p. 161-166.
Strous, W.H.: 2008. *Het gast- en weeshuis in Rhenen*, 2008. In: L. Bultje – van Dillen e.a.: *Geschiedenis van Rhenen*, p. 152-159.

